

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти

Освітня діяльність здобувачів початкової школи в умовах сучасної
кризової міграції

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття рівня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 211-М групи

Петухова Валерія Олексіївна

Спеціальності 013 Початкова освіта

Освітньо-професійної програми

«Початкова освіта»

Керівник: докторка педагогічних наук,

професорка Петухова Любов Євгенівна

Рецензент:

Івано-Франківськ - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Науково-теоретичні основи освітньої діяльності здобувачів початкової школи в умовах сучасної кризової міграції	9
1.1 Ключові дефініції та нормативні документи щодо сучасної кризової міграції.....	9
1.2 Політико-соціальні виклики освітньої інтеграції молодших школярів в умовах кризової міграції.....	16
1.3 Психолого-педагогічна проблема освітньої діяльності здобувачів початкової школи в умовах сучасної кризової міграції.....	26
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження впливу кризової міграції на успішність освітньої діяльності здобувачів початкової освіти	33
2.1 Визначення основних факторів та критеріїв кризового міграційного середовища.....	33
2.2 Дослідження досвіду організації освітнього процесу молодших школярів в країнах ЄС та поза його межами в умовах сучасного кризового міграційного середовища.....	38
2.3. Методичні поради вчителям та батькам, щодо організації освітнього середовища молодших школярів в умовах сучасної кризової міграції.....	72
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка про виконання
1	Вибір теми кваліфікаційної роботи	21.11.2023	
2	Розробка та затвердження плану	04.12.-06.12.2023	
3	Перелік літературних джерел	08.12.-20.12.2023	
4	Підготовка тексту публікації	25.12.-10.01.2024	
5	Написання вступу та першого (теоретичного) розділу	15.01.-26.03.2024	
6	Написання та публікація оглядової статті з теми дослідження	01.04. – 20.04.2024	
7	Написання другого (методичного) розділу роботи	23.04 – 20.07.2024	
8	Написання та публікація наукової статті за результатами дослідження	23.07 – 11.08.2024	
9	Написання загальних висновків до кваліфікаційної роботи	15.08. – 25.08.2024	
10	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень керівника	27.08 – 29.09.2024	
12	Оформлення кваліфікаційної роботи	5.10. – 25.10.2024	
13	Подача електронного варіанту роботи для перевірки на плагіат	Жовтень - листопад	
14	Отримання відгуку керівника, зовнішньої рецензії та попередній захист		
15	Допуск роботи до захисту		
16	Захист роботи		

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Сучасна кризова міграція в Україні є серйозною проблемою, яка має далекосяжні наслідки для багатьох сфер життя країни, в тому числі і для освіти. Збройний конфлікт в Україні, який триває з 2014 року і загострився 24 лютого 2022 року, призвів до зростання масштабів кризової міграції населення.

За даними Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, станом на травень 2023 року, понад 7 мільйонів українських біженців перебувають в Європі, з них 34-40% - діти та молодь [59]. Внутрішнє та зовнішнє переміщення мільйонів українських дітей через війну, що триває, висвітлило критичні проблеми, які обумовлені педагогічними, політичними, економічними, психологічними та соціокультурними факторами: розрив освітнього процесу, ускладнення у навчанні, забезпечення постійного доступу до якісної освіти тощо.

Під час збройних конфліктів шкільне навчання стає однією з перших послуг, яка відходить на другий план. Це відбувається з декількох причин: загроза безпеці дітей поза межами домівок, школи зруйновані через часті артобстріли чи пошкоджені бомбардуванням. Оптимальним вирішенням цих проблем стає онлайн навчання, проте російські атаки на енергетичну інфраструктуру країни, вплину і на онлайн-класи, позбавивши дітей здатності повноцінно отримувати якісну освіту. У результаті збройний конфлікт негативно впливає на соціальні навички, навчання та майбутнє дітей, спричиняючи довготривалі психологічні та фізичні порушення.

За даними ЮНІСЕФ понад п'ять мільйонів дітей мають обмежений доступ до освіти через війну [60], за даними Агентства ООН у справах біженців понад 6 мільйонів українських біженців перебувають за кордоном, з них 1 мільйон здобувачів початкової освіти [59]. Тому дослідження освітнього процесу здобувачів початкової освіти в умовах сучасної кризової міграції в Україні стає важливим завданням для

визначення оптимальних стратегій та методів навчання, спрямованих на успішну інтеграцію дітей-переселенців та дітей-мігрантів у систему освіти, адже зміна оточення, культурного середовища та мови можуть суттєво вплинути на адаптацію дітей в новому освітньому середовищі, і в наслідок, призвести до їхньої академічної неуспішності.

Над вивченням даної проблеми протягом останніх років працювали науковці з різних галузей, таких як: психологія, педагогіка, соціологія та політологія.

Дослідженню впливу кризової міграції на психологічне здоров'я та особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку в умовах війни та під час кризової міграції присвячені роботи: Балюка, В.П., Спірякової, С.В., Токміленко, О.В [1], Вольнової Л.М. [13], Курило Л.[16], Пророка Н.В., Бойко С.Т., Гнатюка О.В. та ін. [33], Щепанової А.А. [46]; та закордонних авторів: Бейхан Ертанір, Корі Л. Кобб, Дженніфер Б. Унгер та ін. [48];

Актуальні питання впливу кризової міграції на особливості організації освітнього процесу та підготовку педагогів до роботи з дітьми-мігрантами досліджували: Божук Л. [2], Бойко С. [3], Гнатюк О. [4], Гукова А. [5], Локшина О. [18], Шапран О. [44]; а також закордонні науковці: Вібеке Солбуе, Юка Кітаяма, Айлбхе Кенні [61], Павлс Юрс, Ілма Неймане [55], Лінда Морріс [53].

Публікації з проблематики соціальних наслідків, ризиків та факторів кризової міграції, які мають безпосередній вплив на дітей молодшого шкільного віку, розглядали автори: Слюсаревський М., Блинова О. [38] та Вівіан Онано [62].

Матеріали з дослідження впливу кризової міграції на політичну ситуацію, ризиків та викликів, пов'язаних з міграцією дітей, захист прав та міжнародне співробітництво у сфері захисту дітей мігрантів, розробка програм спрямованих на інтеграцію дітей у нове суспільно присвячені роботи: Стародуб Н. [40], Хижняк, І., Ковальчук В. [42].

В умовах війни в Україні тема впливу сучасної кризової міграції на освітню діяльність дітей молодшого шкільного віку стає актуальною. Незважаючи на недостатню науково-методичну розробленість та аналіз проблеми, дослідження спрямовано на визначення ключових викликів, наслідків та можливостей, пов'язаних з організацією якісного освітнього процесу для дітей-мігрантів в умовах сучасної кризової міграції.

Об'єкт дослідження – освітній процес здобувачів початкової освіти в умовах сучасної кризової міграції.

Предмет дослідження – вплив кризового міграційного освітнього середовища на здобувачів початкової школи.

Мета дослідження – аналіз освітнього процесу здобувачів початкової освіти в умовах сучасної кризової міграції.

Для досягнення мети дослідження сформульовано наступні **завдання**:

1. розкрити сутність поняття та ключові дефініції кризової міграції, визначити нормативні документи щодо кризової міграції;
2. дослідити політичне врегулювання освітнього процесу для українських здобувачів початкової освіти в країнах ЄС та України в умовах сучасної кризової міграції;
3. охарактеризувати соціальні, психолого-педагогічні проблеми в освітній діяльності молодших школярів в умовах сучасної кризової міграції;
4. визначити основні фактори та критерії кризового міграційного середовища;
5. експериментально дослідити вплив кризового міграційного середовища на успішність освітньої діяльності здобувачів початкової освіти в країнах ЄС та поза його межами;
6. розробити методичні поради вчителям та батькам, щодо організації освітнього середовища молодших школярів в умовах сучасної кризової міграції.

Для досягнення мети й реалізації завдань дослідження було задіяно комплекс методів, що ґрунтуються на загальнонаукових принципах пізнання:

теоретичні: аналіз та синтез, систематизація та узагальнення, індукція та дедукція, порівняння, зіставлення – для вивчення наукових праць, статей, навчальних посібників з педагогіки, психології, соціології та інших галузей, що стосуються впливу кризової міграції на освітні потреби молодших школярів; моделювання - розробка теоретичних моделей та схем, що описують навчальне середовище початкової школи та його особливості в умовах кризової міграції.

емпіричні: анкетування, інтерв'ювання, педагогічне спостереження, аналіз продуктів діяльності – для оцінки актуальності проблеми в реальних умовах роботи закладів освіти, узагальнення досвіду організації навчального середовища в умовах кризової міграції, розробка методичних рекомендацій, що допоможуть вчителям початкової школи моделювати освітнє середовище.

Гіпотеза передбачає: сучасна кризова міграція, внаслідок військових дій в Україні, може негативно вплинути на освітній процес молодших школярів під час їхнього перебування за кордоном, через обмежені можливості освітніх ресурсів, соціально-психологічної підтримки, академічний регрес, проблему загальної інтеграції в нове суспільство.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в комплексному дослідженні впливу основних факторів та критеріїв кризового міграційного середовища на здобувачів початкової освіти.

Практичне значення отриманих результатів: розроблені методичні поради допоможуть вчителям адаптивних шкіл і батькам молодших школярів організувати ефективне освітнє середовище, яке сприятиме успішній інтеграції дітей в кризове міграційне середовище.

Апробація результатів дослідження:

Участь в студентсько-науковому семінарі «Психологопедагогічні дослідження в дошкільній та початковій освіті» 28.05.2024 р. на педагогічному факультеті Херсонського державного університету, де було продемонстровано аналіз теоретичного матеріалу та експериментальної частини дослідження.

Результати магістерського дослідження опубліковані в статтях: «Революціонізація освіти в умовах кризової міграції: роль штучного інтелекту», що входить до студентського наукового журналу «UNIVERSUM» (№7) (квітень 2024 р.), «Аналіз досвіду організації освітнього процесу молодших школярів в Румунії, Словаччині, Болгарії в умовах сучасної кризової міграції», що входить до студентського наукового журналу «UNIVERSUM» (№11) (серпень 2024 р.).

Структура дослідження: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, загального висновку та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 88 сторінок, з них 76 основного тексту. Список використаних джерел містить 64 позиції.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КРИЗОВОЇ МІГРАЦІЇ

1.1. Ключові дефініції та нормативні документи щодо сучасної кризової міграції.

Сучасний світ характеризується динамікою та зростаючою глобалізацією, проте ще жодна держава не може гарантувати свою безпеку виключно власними силами. Перед лицем численних загроз, які виникають на глобальному рівні, не просто бажаними, а необхідними стають співпраця з міжнародною спільнотою та участь у структурах безпеки.

Одним з таких викликів на міжнародному рівні стала сучасна кризова міграція, викликана збройною агресією рф проти України. У сучасних реаліях це призвело до загострення економічних проблем цілої Європи, посилення політичних конфліктів та перенасичення проблем у сфері управління міграційними процесами. На думку Сидорчук О.Г.: «Взаємозв'язок міграційних процесів та рівня соціальної і економічної безпеки в цьому контексті є прямим і очевидним, адже саме ті загрози і виклики, які панують у суспільстві і не дають можливості населенню мати належний рівень добробуту, спонукають його мігрувати та шукати кращого життя на інших територіях» [35, с. 10].

Сучасна кризова міграція являє собою складне явище, і для кращого розуміння даного поняття, варто зосередити увагу на чіткому розумінні ключових дефініцій, нормативних документів, які її регулюють та мотивах виникнення міграційного процесу.

Незважаючи на актуальність проблеми кризової міграції, досі не існує чіткого, єдиного та універсального визначення даного поняття у вітчизняних та закордонних джерелах. Неоднозначне трактування пов'язано з низкою причин, які ускладнюють уніфікацію дефініції кризової міграції:

1. фрагментарність досліджень цієї проблеми, адже з часів Другої світової війни Європа вперше стикнулась із значними міграційними потоками, пов'язаними з повномасштабною війною в Україні;
2. відсутність міжнародного консенсусу щодо термінології;
3. різноманіття політичних та правових контекстів країн.

Для підтвердження наших аргументів можемо навести приклади дефініцій «кризова міграція», представлених у таблиці 1.1, які використовуються в міжнародних організаціях та джерелах.

Таблиця 1.1

Дефініції поняття «кризова міграція»

Дефініція поняття	Джерело
<i>Вимушена міграція</i>	Міжнародна організація з міграції (МОМ)
<i>Міграція, пов'язана з конфліктами</i>	Представництво Європейського Союзу (ЄС) в Україні
<i>Міграційна криза внаслідок російсько-української війни</i>	Вікіпедія

Різноманіття та невизначеність поняття «кризова міграція» підкреслює багатогранність та складність нового явища, свідчить про актуальність проблеми дослідження феномену сучасної кризової міграції, що підтверджує необхідність у подальшому ґрунтовному й систематичному вивченні проблеми та уніфікації термінології.

З метою кращого усвідомлення поняття «кризова міграція» пропонуємо розглянути його складові частини, зокрема, звернути увагу на визначення термінів «криза» та «міграція».

«У сучасному розумінні криза (від грец. *krisis* – вихід, закінчення, суд і вище справедливе покарання) – це крайнє загострення протиріч у

соціально-економічній системі, що загрожує її життєстійкості в навколишнім середовищі» [21].

Словник української мови надає наступне тлумачення: «Криза – це різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища» [37].

Кризова міграція має прямий зв'язок з політичною нестабільністю в країнах, де вона виникає, тому доречним буде ознайомитись із поняттям «політична криза», яку надає словник іншомовних слів: «Криза політична – загострення безвихідь у розв'язанні політичних конфліктних ситуацій» [36].

«Міграція — це процес переміщення або через міжнародні кордони, або в межах однієї країни, що включає будь-які пересування людей, незалежно від причин» [14].

На думку С. К. Бондирєвої «міграція – це полімотивоване суспільне явище, викликане прагненням до задоволення потреб; воно є можливим завдяки мобільності людини та реалізується як у фізичному, так і у віртуальному просторі» [38].

«Міграція (лат., від переселяюсь) - переселення народів, людей (мігрантів) у межах країни або з однієї країни в іншу зі зміною місця проживання назавжди або на певний тривалий період» [36].

Доречним вважаємо звернути увагу на визначення поняття «міграційний процес», адже саме міграція є першопочатком цього явища, і безпосередньо пов'язана із сучасною кризовою міграцією, виникаючи у відповідь на загострення політичних, економічних, релігійних та соціальних проблем у державі.

«Міграційний процес – це хід або протікання будь-якого міграційного явища, послідовна видозміна його етапів, періодів та станів, а також розвиток залежних від них побічних наслідків» [27].

Для дослідження будь-яких аспектів сучасної кризової міграції надзвичайно важливий є аналіз темпу розвитку ситуації, а також мотиви міграційних процесів, які ґрунтовно проаналізовані в наукових доробках

Дмитрука Б. [7]. На даний момент військові мотиви є найсуттєвішими чинниками міграційної кризи, проте економічні та політичні аспекти виступають не менш вагомими групами причин міграційного процесу.

Зважаючи на попередні визначення, пропонуємо власне трактування терміну "кризова міграція": Кризова міграція - це вимушене переміщення людей зумовлене раптовими та непередбачуваними подіями, що становлять загрозу їхньому життю, безпеці або добробуту. Ця міграція має тимчасовий характер, а її масштаби та динаміка визначаються природою та інтенсивністю кризової ситуації.

Чітке визначення поняття «кризова міграція» є не лише теоретичним питанням, а й ключовим фактором для розробки дієвого політичного напрямку, надання адресної допомоги, проведення ґрунтовних досліджень та розробки рішень.

Характерними особливостями сучасної кризової міграції України є її масштабність, причини та наслідки.

За даними UNHCR станом на березень 2024 року понад 3,7 мільйона - внутрішньо переміщені особи (ВПО), а 6,4 мільйона українців стали біженцями, 5,9 мільйонів в Європі, 503 тисячі – за межами Європи [59].

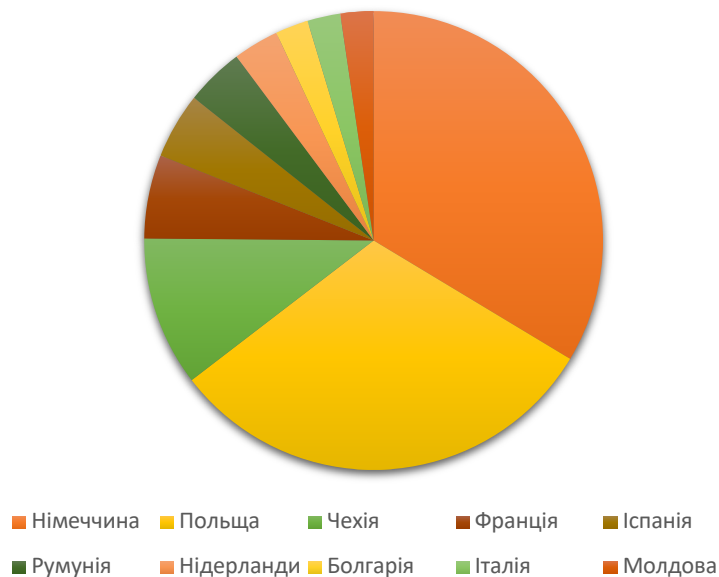

Рис. 1.1 Відсоток біженців з України в країнах ЄС та за його межами

Серед причин високих показників українських біженців за кордоном та кризової міграції залишається триваюче російське вторгнення, руйнування інфраструктури, перебої у наданні основних послуг та загроза життю. Крім того, економічні наслідки війни, зокрема втрата робочих місць і засобів до існування, сприяли тому, що багато українців вирішили шукати притулку за межами рідної країни.

Сучасна кризова міграція має далекосяжні наслідки як для українців, так і для приймаючих країн, які надають їм притулок і підтримку. Оскільки ситуація продовжує розвиватися, дуже важливо розуміти багатогранні наслідки цієї кризи.

Для українців наслідки нинішньої кризової міграції є глибокими. Переміщення окремих осіб і сімей порушило життя мільйонів людей, змусивши їх покинути свої домівки. Емоційні та психологічні втрати для громадян України є величезними, оскільки вони борються з травмою війни та невизначеністю свого майбутнього. Крім того, втрата людського капіталу та навантаження на економіку України внаслідок відтоку кваліфікованих робітників і професіоналів можуть мати довготривалі наслідки для розвитку та відновлення країни.

Внутрішнє переміщення в Україні спричинило значну гуманітарну кризу, адже мільйони людей змушені були покинути свої домівки та шукати тимчасового притулку в інших регіонах країни. Це призводить до значного навантаження на українську інфраструктуру та соціальні служби, зокрема, на 20% зросло потреба в житлі, на 50% - у медичній допомозі та на 30% - в освітніх послугах. Наприклад, у західних областях України кількість учнів у школах зросла на 20%, що спричинило дефіцит вчителів та ресурсів (Міністерство освіти і науки України, 2024). Зазначені приклади підтверджують, що одним з наслідків сучасної кризової міграції стане загострення економічних та соціальних проблем країни.

Наплив українських біженців має значний вплив на приймаючі країни. ЄС зіткнувся з проблемами у забезпеченні житла, охорони здоров'я, освіти та іншими основними послугами для переміщених осіб, кількість яких швидко зростає. Фінансовий і матеріально-технічний тягар цього гуманітарного реагування залишається значним, що призводить до виснаження ресурсів і можливостей країн ЄС.

Крім того, інтеграція українських біженців до ринків праці та соціальних систем приймаючих країн створила як можливості, так і виклики. Прибуття кваліфікованих робітників і фахівців може сприяти економічному зростанню, але раптове збільшення робочої сили призводить до конкуренції за робочі місця і потенційної напруженості в місцевих громадах.

У зв'язку з динамічним характером ситуації міграційної кризи в Україні, вкрай необхідна тісна співпраця між політичними діячами, гуманітарними організаціями та міжнародним співтовариством. Їхні спільні зусилля мають бути спрямовані на розробку дієвих стратегій, які б забезпечили задоволення потреб як внутрішньо переміщених українців, так і приймаючих країн. Це дозволить гарантувати стійкий підхід до вирішення проблем, пов'язаних з кризою, та запобігти погіршенню її наслідків.

У відповідь на міграційну кризу, як в Україні, так і на міжнародному рівні були розроблені різні нормативні документи та політики, спрямовані на задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців. Одними з основних нормативних документів, що регулює сучасну кризову міграцію в Україні є:

1. Конвенція про статус біженців (1951 р.) [15];
2. Протокол щодо статусу біженців (1967 р.) [32];
3. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (від 20.10.2014 р.) [10];

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» (від 12.07.2017 р.) [34].

Вищезазначені нормативні документи встановлюють правові засади захисту прав і свобод ВПО, включаючи їхнє право на житло, працевлаштування та соціальні послуги; окреслюють обов'язки українського уряду щодо надання допомоги та підтримки внутрішньо переміщеним особам.

На додаток до внутрішніх законодавств України, Європейський Союз запровадив низку регуляторних заходів, спрямованих на вирішення проблеми припливу українських біженців. Найважливіший з них є:

1. Директива про тимчасовий захист (від 20.07.2001 р.) [58].

Окрім ЄС, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) також відіграє ключову роль у міжнародному реагуванні на українську кризу біженців. УВКБ ООН тісно співпрацює з національними урядами та організаціями громадянського суспільства для надання захисту та допомоги переміщеним українцям як всередині країни, так і в сусідніх державах. Це включає надання екстреного притулку, їжі та медичної допомоги, а також правову та соціальну підтримку.

Отже, сучасна кризова міграція має багатогранний характер, що зумовлює необхідність комплексного підходу до її вирішення. Важливим аспектом цього підходу є чітке розуміння ключових дефініцій, що стосуються міграційних процесів, а також знання та розуміння нормативних документів, які регулюють питання надання допомоги біженцям. Хоча ситуація залишається складною, впровадження та реалізація різноманітних регуляторних заходів допомагає задовольнити нагальні гуманітарні потреби переміщених українців і сприяють їхній інтеграції в приймаючі громади та країни.

1.2. Політико-соціальні виклики освітньої інтеграції молодших школярів в умовах кризової міграції.

Питання забезпечення доступу українських дітей до якісної освіти в умовах вимушеного переміщення стало одним із найактуальніших викликів для країн Європейського Союзу.

Офіційно всі країни Європи гарантують українським дітям безперешкодний доступ до освіти на основі державної системи освіти. У відповідь на кризу було впроваджено ряд додаткових заходів підтримки, таких як:

- літні школи;
- мовні табори;
- додаткове фінансування мовних курсів;
- першочерговість в отриманні місць до ЗЗСО і ЗДО тощо;

В залежності від правил тієї чи іншої країни Європи було запроваджено політику вибіркової траєкторії освітнього процесу для молодших школярів наведену в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Вибіркова траєкторія освітнього процесу

Формат навчання в умовах кризової міграції (у випадку еміграції)		
<i>Інтеграція здобувачів в освітнє середовище в місцеві школи.</i>	<i>Гібридний освітній процес, що поєднує дистанційне навчання в українських закладах освіти з очним навчанням в освітніх установах країни перебування.</i>	<i>продовження дистанційного навчання в українських школах.</i>

Оцінка точної кількості українських дітей-біженців у школах Європи й поза її межами, а також охоплення здобувачів шкільною

системою є складною задачею через динамічний характер ситуації, недосконалість методів підрахунку та нерегулярне оновлення статистики.

Пропонуємо ознайомитись з даними станом на квітень 2024 року про зарахування національною системою освіти українських дітей-біженців на 2023 – 2024 навчальний рік до нижчезазначених країн.

Дані ґрунтуються на інформації, зібраній з джерел: Український портал даних УВКБ ООН [59] та EuroStat [50], які зазначині на рис. 1.2.

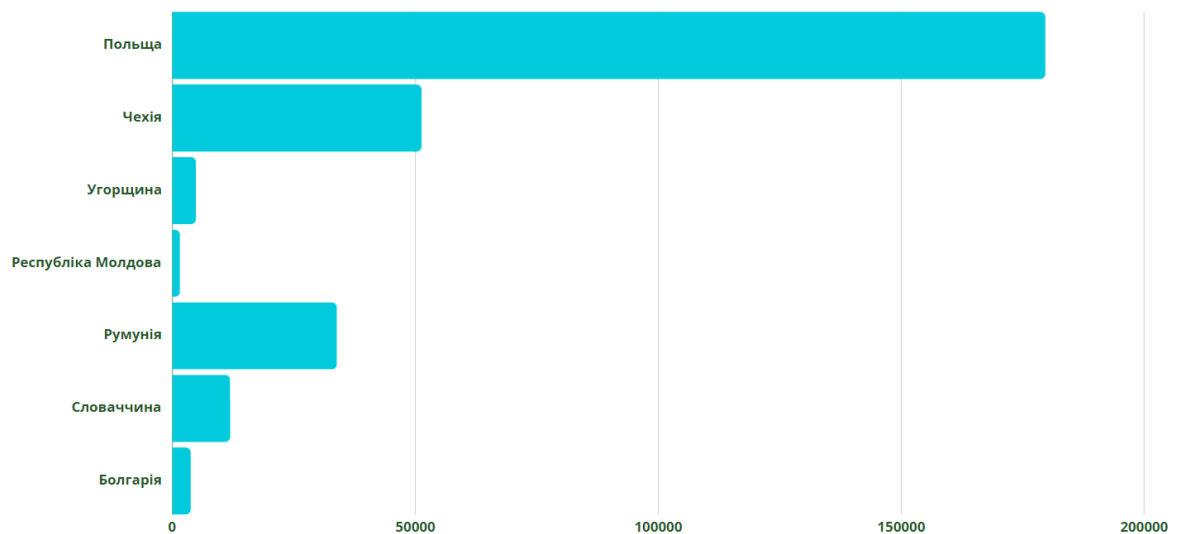

Рис. 1.2 Зведення про загальну кількість учнів-біженців з України

Від початку сучасної кризової міграції національні органи влади, вищеперерахованих країн, вжили необхідних заходів для залучення українських дітей до освітнього процесу. Безпосередньо це стосується політичних документів, що регулюють освітню траєкторію українських дітей в навчальних закладах, визначають конкретні заходи для підтримки та координації зусиль.

Для більше детального ознайомлення пропонуємо звернути увагу на оглядову таблицю 1.3, яка характеризує закони, накази та постанови Міністерства освіти і науки країн: Польща, Чехія, Угорщина, Республіка Молдова, щодо доступу українських учнів до місцевих закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО). Із запровадженими документами країн: Румунія, Словаччина, Болгарія ви можете ознайомитись у статті: Аналіз досвіду

організації освітнього процесу молодших школярів в Румунії, Словаччині, Болгарії в умовах сучасної кризової міграції [28].

Таблиця 1.3

Оглядова характеристика документів щодо доступу до ЗЗСО

Країна	Документ
Польща	Закон від 14 грудня 2016 року про освітнє законодавство.
	Закон від 12 березня 2022 року «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави».
	Наказ Міністра освіти і науки від 21 березня 2022 року та про внесення змін від 11 серпня 2022 року "Про організацію навчання, виховання та догляду дітей і підлітків, які є громадянами України».
Чехія	Закон № 221/2003 «Про надання іноземцям статусу тимчасового захисту»
	Закон № 561/2004 «Закон про освіту»
	Закон №67/2022 Зб. («Lex Україна» - освіта)
Угорщина	Закон СХС про національну державну освіту (Закон про освіту, 2011 р.)
Республіка Молдова	Конституція Республіки Молдова (1994 р., ред. 2016 р.)
	Закон № 200 про іноземців у Республіці Молдова (2010)
	Закон № 270/2008 «Про надання притулку»
	Наказ Міністерства освіти і науки №178 (2022) «Про зарахування дітей українських біженців до національних шкіл».

	Рішення №21 наказу Міністерства освіти і науки №178 (2022) «Про зарахування дітей українських біженців до національних шкіл».
--	---

Окрім політичного врегулювання проблем доступу до освіти емігрантів – українських біженців за кордоном, сучасна кризова міграція має безпосередній вплив на українську систему освіти для внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

За даними МОМ України станом на березень 2024 рік статус ВПО мають 3 387 291 осіб, з них 26% - громадяни до 18 років.

Однією з основних проблем траєкторії освітнього процесу для молодших школярів із статусом ВПО залишається формат навчання. Зростає кількість звернень від батьків та опікунів школярів, які скаржаться на відмови шкіл у зарахуванні до закладу освіти, через втрату документів чи брак місць у класах, або в переведені дітей на форму навчання, яка найбільш зручна для дитина та сім'ї. У відповідь на це, Міністерство освіти і науки України наголосило: всі школи зобов'язані забезпечити форми освіти, які наведені нижче, а батьки чи опікуни мають право самостійно обирати будь-яку з них, відповідно до Закону «Про повну загальну середню освіту» (частина третя статті 4) [12].

Вибіркова траєкторія освітнього процесу. Формат навчання в умовах кризової міграції (у випадку імміграції):

1. Очна - «спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їх безпосередню участь в освітньому процесі» [30].
2. Дистанційна - «індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [30].

3. Змішана - «навчання, за якого частина пізнавальної діяльності учнів відбувається на уроці під безпосереднім керівництвом учителя, а інша – у самостійній роботі з електронними ресурсами» [6].
4. Сімейна (домашня) - «спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства» [30].
5. Екстернатна - «спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства» [30].

Незважаючи на небезпеку в країні, більшість батьків надають перевагу очному навчанню дітей зі статусом ВПО. Зокрема, це рішення пов'язане, по-перше, з технічним аспектом (наявність ноутбуку, комп'ютеру, інтернету тощо), по-друге, з індивідуальним робочим місцем для дитини, по-третє, з «живою» комунікацією з однолітками та вчителем, що особливо важливо для молодших школярів.

Освітній процес для внутрішньо переміщених дітей, окрім загальних Законів України «Про освіту» [30] та «Про повну загальну середню освіту» [12], політично регулюється наступними документами:

- Частина 9 статті 7 Закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», в якому наголошується, що «взята на облік внутрішньо переміщена особа має право на

продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування» [10];

- Лист МОН України «Про організацію освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного часу» [19], в якому зазначені методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу для здобувачів молодшого шкільного віку, що належать до групи тимчасово переміщених осіб;
- Наказ МОН України «Про затвердження Порядку зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти» [22]. В частині 1 пункт 5 описується процедура зарахування дітей до ЗЗСО які взяті на облік ВПО;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023р. № 312-р «Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках»[34]. Стратегічною ціллю №3 визначено ряд завдань щодо забезпечення доступу ВПО до освітніх послуг.

Доступ до освіти для дітей з тимчасово окупованої території (далі - ТОТ) та в зонах, де продовжуються активні бойові дії, досі залишається істотно ускладненим. З огляду на обмежені можливості та складність збору даних, оцінити кількість школярів, які вимушено навчаються в інших ЗЗСО чи дистанційно на ТОТ, наразі складно. Проте за статистичними даними Міністерства освіти і науки України на кінець 2022/2023 н. р. «освітні послуги надавались 71,8 тис. здобувачам освіти з тимчасово окупованих територій» [22].

Паралельно державою було ініційовано ряд нормативно-правового регулювання для здобуття освіти дітьми, які проживають на ТОТ:

- Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»[11]. Відповідно статті 5, ключовим напрямком реалізації прав і свобод мешканців ТОТ є забезпечення можливості отримувати якісну освіту.
- Указ президента України №117/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»[41]. Передбачає спрощений механізм здобуття освіти для громадян, які проживають на ТОТ.
- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України»[9], надає громадянам право на визнання результатів навчання, здобутих на ТОТ України, та продовження освітнього процесу на території інших регіонів України.

Війна в Україні принесла глибокий вплив на освітній процес молодших школярів як всередині країни, так і в країнах Європи. Соціальні виклики, що виникли в цьому контексті, породжують цілий спектр проблем які потребують особливої уваги.

Сучасна кризова міграція стала фактором для вторинної соціалізації, тобто повторним процесом інтеграції особистості в соціум. Найбільш уразливими до змін в соціальному середовищі стали діти-біженці, які перебувають в новому культурному, національному та мовному оточенні. Тому, одними з головних проблем, з якими стикаються молодші школярі при навчанні за кордоном – мовна та культурна адаптація.

Проявами мовних бар'єрів нерідко стають відставання у навчанні, фрустрація, пасивна участь на уроках, відсутність соціальної взаємодії.

Культурні відмінності впливають на складність в адаптації до нового стилю навчання, взаємодії в класі, а також породжують відчуття самотності та соціальної ізоляції в новому освітньому середовищі. Внаслідок цього виникають емоційні проблеми які негативно впливають на концентрацію уваги, мотивацію та успішність у навчанні, призводячи до стресу, тривоги та депресії.

Не менш значущим соціальним викликом для школярів-переселенців є ідентифікація себе як члена суспільства. Перебуваючи в адаптації та інтеграції до нового культурного середовища, діти опиняються між збереженням рідного менталітету та нормами приймаючої країни, що призводить до конфлікту національної свідомості. Внаслідок цього можуть виникати почуття втрати та дезорієнтації, призводячи до внутрішнього конфлікту. Зазвичай ці проблеми проявляються у незадовільній поведінці в класі, агресії та непокорі, через відсутність уваги, складності до зосередженості на навчанні, відчутті «я не такий(а), як всі», низькій самооцінці, соціальній замкнутості, труднощах у формуванні та підтримці здорових стосунків з однолітками.

Крім того, тиск, пов'язаний з необхідністю відповідати культурним очікуванням приймаючої країни, може ще більше загострити проблему. Намагання узгодити свою культурну ідентичність може призвести до втрати самоідентичності.

Важливо зазначити, що не всі діти-переселенці стикають з вищезазначеними проблемами. Поведінка, адаптація та соціалізація молодших школярів до нового освітнього та культурного середовища багато в чому залежить від батьків, приймаючої громади та індивідуальних факторів.

Не менш важливими проявами соціальних викликів в освіті, як для молодших школярів зі статусом ВПО, так і для дітей-переселенців і здобувачів з ГОТ є прояви дискримінації, булінгу та ксенофобії, які безперечно мають негативні наслідки для академічної успішності. Хоча в

багатьох українських та європейських школах діють політики щодо протидії цим явищам, не всі випадки отримують належну реакцію. Трапляються ситуації, коли вчителів та адміністрації школи, приймаючої громади, ігнорують звернення або не вживають дієвих заходів для вирішення проблеми.

Пропонуємо розглянути таблицю 1.4, в якій перераховані причини та прояви дискримінації, булінгу та ксенофобії, з якими стикнулись українські школярі за кордоном.

Таблиця 1.4

Причини дискримінації, булінгу та ксенофобії щодо українських дітей-біженців в європейських країнах.

Причини	Прояви
<ul style="list-style-type: none"> • умови проживання; • зовнішній вигляд; • мовний бар'єр; • упередження; • стереотипи; 	<ul style="list-style-type: none"> • вмикання звуку сирени; • образливі слова; • пошкодження особистого майна; • фізичні прояви; • демонстрація свастики, фото та символіки країни агресора;

Наведені утиски мають руйнівний вплив на емоційний, соціальний та психологічний розвиток молодшого школяра. Здебільшого наслідками цих проявів стають:

1. безсоння;
2. тривожність;
3. низька самооцінка;
4. відсутність бажання йти до школи;
5. страх спілкування зі шкільним колективом;

6. стрес;
7. замкнутість
8. відставання в навчанні та низька успішність тощо.

Для вирішення цих проблем важливо працювати комплексно. З боку навчальних закладів та громадських організацій – забезпечення соціальної підтримки, створення безпечного та сприятливого освітнього середовища, де молодші школярі відчуватимуть себе захищеними, надання допомоги та ресурсів для подолання наслідків дискримінації, булінгу та ксенофобії. З боку батьків – уважність, делікатність, терплячість та підтримка.

Отже, ці дослідження роблять важливий внесок у розуміння, що країни Європи впроваджують різні політики щодо освітнього процесу молодших школярів-переселенців, які спрямовані на забезпечення доступу до якісної освіти та інтеграційного процесу в систему освіти приймаючих країн. Завдяки існуючим правовим базам, європейські країни вживають заходів для залучення українських дітей до національних шкіл, гарантуючи доступність освіти та відповідність потребам здобувачів.

Сучасна кризова міграція створила серйозні виклики для української системи освіти. Попри ці перешкоди, держава впроваджує відповідні заходи та стратегії для забезпечення якісних освітніх можливостей для всіх дітей, незалежно від їхнього місця проживання чи статусу.

Соціальні виклики освіти, з якими стикаються молодші школярі, як за кордоном, так і на території України, залежать певною мірою від індивідуальних особливостей дитини та взаємовідносин в новому культурному та соціальному середовищі. Забезпечення добробуту молодших школярів в освітньому процесі залежить і потребує зусиль з боку всіх членів суспільства: школи, громад, батьків, організацій для запобігання ризиків академічної неуспішності та психологічних травм.

1.3. Психолого-педагогічна проблема освітньої діяльності здобувачів початкової освіти в умовах сучасної кризової міграції.

Сучасна кризова міграція поставила перед системою освіти низку складних викликів, як для України, так і для Європи в цілому. Незважаючи на значний досвід Європейського Союзу в сфері організації навчання в умовах надзвичайних ситуацій, масова міграція українців до країн ЄС і за його межі, спричинена війною РФ проти України, створила безпрецедентні труднощі в забезпеченні доступу до якісної освіти для дітей молодшого шкільного віку. У цьому контексті «освітня інтеграція» розглядається нами як комплексний процес адаптації та включення молодших школярів, які вимушено переїхали за кордон, у систему освіти країни перебування, яка забезпечує мовну підтримку для подолання бар'єрів комунікації, адаптовану програму відповідно до індивідуальних потреб і рівня підготовки кожної дитини, створення стабільного кліматичного середовища та підтримку збереження національної ідентичності в умовах нової соціокультурної реальності.

У пункті 1 документу «Про освіту в надзвичайних ситуаціях і зтяжних кризах» Ради ЄС наголошується: «Освіта - це право людини, яке має бути захищене в усіх контекстах як найважливіший засіб, що допомагає дітям і молоді повністю розкрити свій потенціал, зміцнити індивідуальну, громадську та національну стійкість індивідуальної, громадської та національної життєстійкості, досягнення сталого розвитку та забезпечення мирного, інклюзивного та процвітаючого суспільства» [49]. На основі цього документа у відповідь на сучасну кризову міграцію з 31 березня 2022 року набули чинності «Політичні рекомендації щодо підтримки включення українських біженців до освіти», запроваджені Європейською Комісією, які окреслюють політичні рекомендації країнам ЄС щодо інтеграції українських дітей-біженців до системи освіти в ЄС [56].

Вимога обов'язкового навчання в місцевих школах європейських країн для багатьох батьків (опікунів) і дітей-переселенців стало несподіванкою, адже це одна з умов легального перебування в межах Європи, що спричинила ключову педагогічну проблему освітньої діяльності здобувачів початкової школи за кордоном – мовний бар'єр.

Для вирішення та подолання проблеми мовного бар'єру для дітей-переселенців було впроваджено низку нормативно-правових документів, що регулюють і підтримують освітню інтеграцію молодших школярів в місцеві школи, деякі з них продемонстровані в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Документи, що регулюють проблеми мовного бар'єру в освітній діяльності молодших школярів

Країна	Нормативно-правовий документ
Болгарія	«Розпорядження № 6 від 11 серпня 2016 р. про засвоєння болгарської літературної мови» [24]. Надає право на додаткові безкоштовні заняття болгарською мовою для дітей, які мають тимчасовий захист.
Чехія	«Декрет № 482005 Зб. про базову освіту та деякі вимоги до виконання обов'язкового відвідування школи» [63]. Гарантує іноземним учням право на курси з чеської мови.
Угорщина	«Урядова постанова 301/2007. (XI.9.) [52]. Визначає, що особам, які мають тимчасовий захист та здобувають освіту очно, надаються безкоштовні уроки угорської мови.
Польща	«Закон про освіту» [57]. Згідно з яким, підготовчі заняття з польської мови для іноземних громадян,

	які підлягають обов'язковій шкільній освіті, проводяться для адаптації в освітній процес.
Румунія	Наказ №6.127 «Про затвердження методики шкільного навчання та організації та проведення початкового курсу румунською мовою та Порядку розробки , затвердження та розповсюдження програм і посібників початкового курсу румунською мовою для неповнолітніх, які здобули форма міжнародного захисту або права на проживання в Румунії, а також для неповнолітніх громадян держав-членів Європейського Союзу та Європейської економічної зони та Швейцарської Конфедерації» [54]. В рамках наказу для неповнолітніх учнів, яким надано тимчасовий захист, організуються курси румунської мови, які тривають 36 тижнів по 6 годин на тиждень.
Словаччина	«Закон про освіту»[44]. Згідно §146 для усунення мовних бар'єрів школярам з тимчасовим захистом організуються курси основ словацької мови.

Неминучою проблемою для системи освіти в ситуації сучасної кризової міграції став дефіцит кваліфікованих вчителів. В Україні дане питання є особливо гострим, адже збільшилось навантаження на педагогічних кадрів початкової освіти. В наслідок цього в деяких ЗЗСО один вчитель вимушений вести два різновікових класи одночасно, або здобувачів освіти з'єднують в класи-комплекти. Такі класи є альтернативною формою індивідуального навчання, яке практикується тільки в початковій ланці за Законом України «Про повну загальну середню освіту» [12].

Для вирішення проблеми дефіциту педагогічних кадрів деякі країни ЄС сконцентрували зусилля у сприянні до працевлаштування українських фахівців початкової освіти в місцеві школи. Відповідно запровадженим документам, директори шкіл мають право призначати педагогічних працівників, без знання мови країни, для здійснення освітнього процесу в класах, які складають лише з громадян України.

Випадання дітей з освітнього середовища, зниження ефективності навчання нерідко виникають через вивчення одночасно двох програм (української та іноземної), а також їх невідповідність одна одній, що призводить до перенавантаження дітей. Уряд України, стурбований даною проблемою, в осені 2023 року запровадив скорочену форму дистанційного навчання, яке передбачає полегшення освітнього процесу дітям в рідних школах. Відтепер здобувачі вивчатимуть не всі предмети, а тільки «український компонент шкільної програми», який займатиме 6-8 учбових годин на тиждень. Результати вивчення інших предметів за програмою приймаючої країни будуть враховані та зафіксовані автоматично в кінці року в українських ЗЗСО. Також проблему частково було вирішено з наданням українцям права офіційно відкривати приватні (авторські) школи для молодших школярів в межах деяких країн ЄС.

Наступними педагогічними проблемами стали терміни та умови складання іспитів, оцінювання українських дітей в приймаючих країнах. Наприклад в Словенії, для адаптації молодших школярів до цих систем сприяють відповідні заходи, що передбачають стандарти оцінювання заснованого матеріалу, а не мовної компетентності. Проте, наприклад Молдова, не передбачає особливих запроваджених положень складання іспиту (додатковий час, переклад матеріалів) учнями 4 класу для доступу до переходу. Тож діти знаходяться в рівних умовах що і громадяни країни без будь-яких особливих винятків.

Сучасна кризова міграція спровокувала також нестачу ресурсів: підручників, шкільного приладдя, технічного обладнання (комп'ютер,

ноутбук, планшет тощо). Українська влада через війну немає достатньо ресурсів для фінансування і вирішення цієї проблеми. Цей виклик поширився і на приймаючі країни. Через значний масштаб дітей-переселенців громади не в змозі забезпечити всіх здобувачів початкової освіти нагальними ресурсами, а отже і доступом до повноцінної освіти.

Багато українських шкіл було пошкоджено чи зруйновано внаслідок бойових дій, що призвело до скорочення наявної інфраструктури та ресурсів для освіти. В поєднанні з переміщенням дітей постала проблема значного дефіциту шкільних місць. Україна та країни ЄС намагаються впоратись з напливом учнів та переповненими класами. Наприклад, українські архітектори розробили концепцію модульних шкіл, за якої молодша школа може вміщувати 176 учнів. Альтернативними варіантами вирішення даної проблеми українська влада та директори шкіл вбачають у змішаному форматі навчання, за якого здобувачі залучені в освітній процес в дві зміни, або проведення занять відбувається в спортивних або актових залах, шкільних бібліотеках.

Для подолання дефіциту шкільних місць деякі країни ЄС за офіційними вказівками тимчасово звільнили школи від дотримання мінімальних гігієнічних вимог, з метою додаткового розміщення українських дітей-переселенців.

Війна та сучасна кризова міграція спричинили величезну травму для українських дітей, які були вимушені покинути свої домівки, стати свідками насилля та пережити втрату близької людини тощо. Цей досвід неодмінно призводить до низки психологічних проблем, таких як тривога, депресія, страх, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та інше.

«Якісне» оточення відіграє ключові роль у формуванні психічного та психологічного благополуччя дитини. Це стосується не лише фізичного середовища, а й емоційного та соціального аспектів. Внаслідок стресових умов переїзду, зміни умов проживання, еміграції,

пристосування до життя на ТОВ, розлуку з близькими, обстрілів, проходження через фільтраційні табори та багато інших випробувань, у молодших школярів спостерігаються проблеми зі сном, погіршення взаємовідносин із сім'єю, високий рівень психологічного напруження.

Через пережиті події, мозок молодшого школяра працює в режимі підвищеної пильності. Це означає, що він постійно сканує оточення та середовище перебування на наявність загроз чи потенційних предметів небезпеки. В такому стані дитина не в змозі концентрувати та зосереджувати увагу на матеріалі уроку, що негативно впливає на довгострокову пам'ять та процес запам'ятовування.

Постійне перебування дитиною в стресі та страху призводить до того, що її мозок «вмикає функцію виживання». За таких умов молодший школяр стає менш креативним, не здатним генерувати нові ідеї; починає стереотипно мислити, тобто використовувати вже знайомі способи мислення та вирішення проблем, що перешкоджає вдалому опануванню освітнього матеріалу.

Якщо дитина молодшого шкільного віку має хронічний стрес, то під повільним впливом кортизолу на структурні одиниці мозку, які відповідають за пам'ять, відбувається уповільнення засвоєння нових знань, умінь і навичок. В деяких випадках може бути пошкоджена попередньо вивчена інформація. Тобто дитині не вистачає ресурсів для ефективного та повноцінного навчання.

В Україні уряд реалізував низку ініціатив, спрямованих на підтримку психічного та психологічного здоров'я дитини. Зокрема, безкоштовні лінії допомоги, лист МОН України «Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти...»[47], які надаватимуть консультації як дітям, так і їх батькам, відкриваються центри психосоціальної реабілітації, співпрацюють з міжнародними організаціями, для залучення закордонних фахівців у наданні

безкоштовної психологічної підтримки дітям, створюють посібники-порадники тощо.

Більшість приймаючих країн забезпечують українських дітей-переселенців доступом до психосоціальної підтримки через кваліфікованого шкільного психолога, наймають спеціалістів для надання учням належного рівня допомоги, працевлаштовують у школи українських громадян з відповідною освітою для надання соціально-емоційної та психолого-педагогічної підтримки учням-біженцям; створюють безпечне середовище навчання, слідкують за адаптацією та інтеграцією учнів українців в освітньому середовищі, і, безпосередньо, співпрацюють з батьками дітей.

Таким чином, сучасна кризова міграція має вплив не тільки на систему освіти України та держав-членів ЄС, а на психологічне здоров'я українських молодших школярів.

Адаптація та інтеграція дітей-переселенців в освітнє середовище європейських країн та в інших регіонах України, в які сім'ї-біженці переїхали, є комплексним. Такі проблеми як: мовний бар'єр, дефіцит педагогічних кадрів, вивчення одночасно двох програм (української та іноземної), умови складання іспитів, оцінювання, нестача ресурсів, дефіцит шкільних місць вирішуються владами країн на міністерському рівні, щоб забезпечити дітям якісні умови для освіти й розвитку.

Проблеми з психологічним здоров'ям у дітей молодшого шкільного віку мають глибокий вплив на здатність зосереджуватись та брати активну участь в освітньому процесі. Перебування в постійному стресі здобувачів початкової освіти призводить до зниження успішності через відсутність мотивації, увага та пам'ять не витримують процес навчання внаслідок постійного очікування дитиною на загрозу чи небезпеку. Це призводить до відсутності безперервного навчання, гармонійного розвитку особистості та брак ресурсів для навчання.

У ході спільної взаємодії влади України та країн-членів ЄС було окреслено пріоритетні завдання, для подолання наслідків впливу кризової міграції на якісне навчання та особистісний розвиток дитини:

- визначення та забезпечення потреб молодших школярів в шкільному середовищі;
- інтеграція українських дітей-переселенців в систему освіти приймаючої країни на засадах, що відповідають інтересам усіх учасників процесу;
- забезпечення всебічного, гармонійного та цілісного розвитку особистості;
- залучення українських педагогічних кадрів до освітнього процесу в приймаючих країнах, громадах.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ КРИЗОВОЇ МІГРАЦІЇ НА УСПІШНІСТЬ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

2.1. Визначення основних факторів та критеріїв кризового міграційного середовища.

Феномен сучасної кризової міграції є каталізатором та рушійною силою глибоких соціальних трансформацій. Саме середовище, в яке потрапляють вимушені переселенці, є результатом взаємодії різних соціальних сил та інституцій, формуючі нові реальності та життєві траєкторії. Визначаємо сучасне кризове міграційне середовище як комплекс соціально-політичних, економічних та культурних умов, що формується внаслідок масових примусових переміщень населення, індукованих різноманітними кризами (військовими, політичними, економічними тощо).

Оскільки війна змусила тисячі українських сімей шукати притулку за кордоном, питання безперервності освіти стало одним з найактуальніших. Дослідження впливу сучасного кризового міграційного середовища на освітню діяльність в цілому, та на психоемоційне

благополуччя українських школярів, вимушених навчатися за кордоном через військові дії, є надзвичайно актуальним у світлі масштабної міграції. Розуміння труднощів, з якими стикаються ці діти, та факторів, що впливають на їхню успішну інтеграцію в нове освітнє середовище, є критично важливим для розробки ефективних програм підтримки та порад щодо забезпечення психологічної безпеки, сприяння до створення безпечного середовища для цієї категорії здобувачів освіти тощо.

Для аналізу організації освітнього процесу та ідентифікації найбільш поширених проблем, які впливають на прогалини у засвоєнні знань, умінь і навичок молодших школярів в країнах ЄС та поза його межами в умовах сучасного кризового міграційного середовища, було розроблено та проведено експериментальне дослідження за допомогою емпіричних методів дослідження – інтерв'ювання та анкетування.

Структура опитування була побудована на основі чотирьох критеріїв: педагогічного, психологічного, соціального та політичного, що дозволило комплексно оцінити вплив сучасного кризового міграційного середовища на освітню діяльність здобувачів початкових класів за кордоном.

Пропонуємо більш детально ознайомитись з характеристикою системи критеріїв, розроблених для всебічного виявлення факторів, які впливають на успішну освітню інтеграцію молодших школярів в нове кризове середовище.

Педагогічний критерій спрямований на порівняльний аналіз освітніх систем України та країн перебування з фокусом на таких аспектах як: завантаженість, оцінювання, освітній матеріал, а також на визначення факторів, що впливають на успішність навчання учнів, зокрема, мовний бар'єр, доступність до додаткової підтримки (інтеграційні/підготовчі заняття), паралельна дистанційна освіта в українських ЗЗСО. Окрім зазначеного, педагогічний критерій включає питання відносно сімейної освіти, які зосереджені на виявленні ключових

цінностей, які прищеплюють батьки дитині, живучі за кордоном, та на ідентифікації дитиною себе як громадянина суспільства.

Психологічний критерій зосереджений на дослідженні психологічного благополуччя молодших школярів-мігрантів, який вміщує в собі 3 блоки питань, включаючи рівень соціальної адаптації, соціальної впевненості та тривожності (на основні шкали ситуативної тривожності Спілбергера) [45]. Особлива увага приділена на визначення відчуття самотності та ментального здоров'я здобувача початкової освіти за кордоном, як факторів, що можуть значно ускладнювати освітній процес і призводити до зниження академічної успішності, труднощів у спілкуванні з однолітками та вчителями тощо.

Соціальний критерій спрямований на аналіз соціальної інтеграції молодших школярів-мігрантів у нове середовище, яке формують наступні фактори: рівень залученості батьків до шкільного життя учнів, участь дитини у позашкільних активностях українських громад за кордоном, їхніх стосунків з однолітками та вчителями, взаємозв'язки між школою та родиною, а також збереження української ідентичності за кордоном.

Політичний критерій передбачає аналіз ефективності державної політики приймаючих країн для визначення рівня підтримки, що є фактором, який впливає на рівність можливостей для отримання якісної освіти молодшими школярами в умовах сучасного міграційного середовища.

Для збору даних було проведено опитування серед 63 респондентів (рис. 2.1) українців-мігрантів з різних країн ЄС та поза його межами (рис. 2.2), яке тривало протягом одного календарного місяця з 3 червня по 3 липня 2024 року.

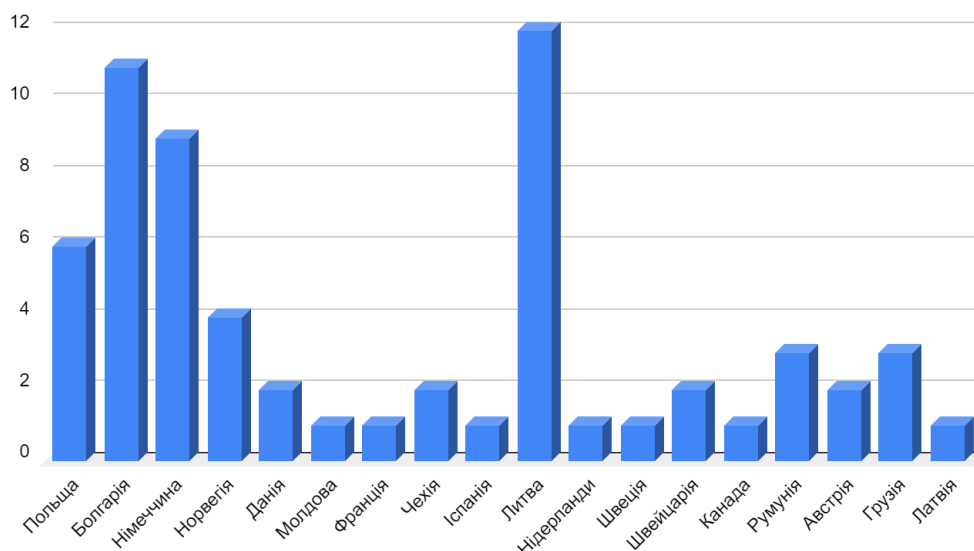

Рис. 2.1 – кількість респондентів експериментального дослідження

Рис. 2.2 – географічний розподіл респондентів експериментального дослідження

Учасниками експериментального дослідження є вчителі початкової ланки та батьки, діти яких навчаються в початкових класах в закордонних школах внаслідок сучасної кризової міграції (рис. 2.3).

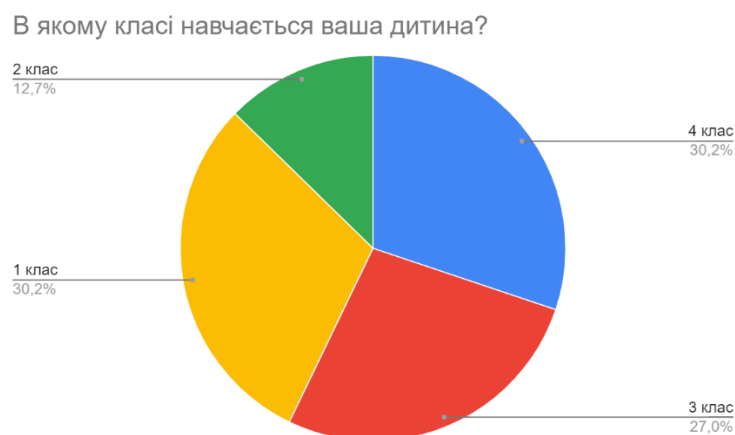

Рис. 2.3 – розподіл респондентів за класами навчання дітей

Одним з ключових факторів міграційного середовища є тривалість перебування в приймаючій країні, оскільки це значно впливає на визначення рівня організації процесу навчання закордоном для українських здобувачів освіти (рис.2.4).

Як довго Ви перебуваєте в приймаючій країні?

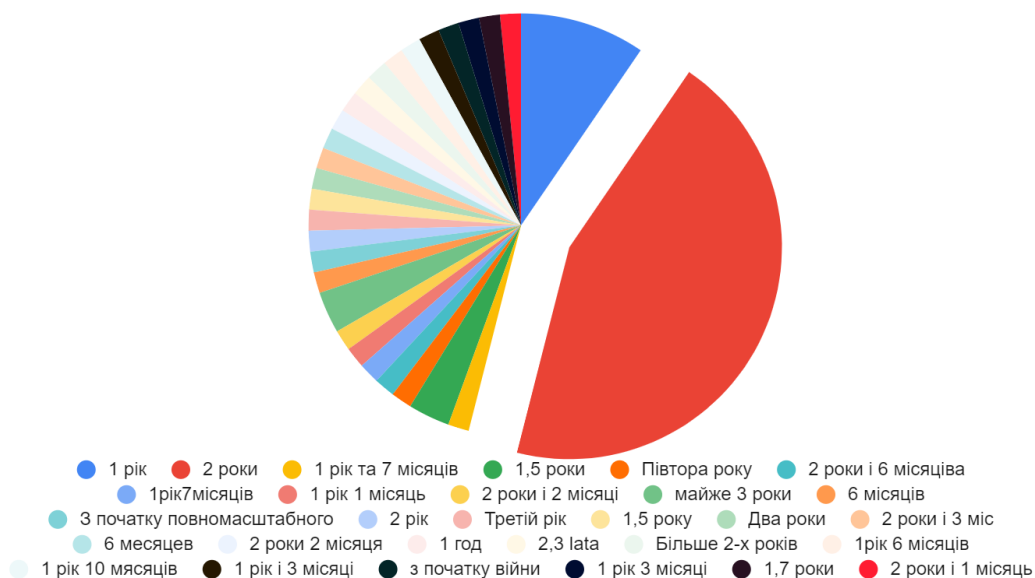

Рис. 2.4 – тривалість перебування респондентів закордоном

Таким чином, опитування розроблено за допомогою інтеграції чотирьох критеріїв: педагогічного, психологічного, соціального та політичного. Кожен з цих критеріїв спрямований на визначення факторів та труднощів, з якими стикаються українські здобувачі початкової освіти в закордонних школах, ефективність організації освітнього процесу для

цієї категорії дітей, зосередження на порівнянні освітніх умов та розробку порад щодо покращення організації середовища молодших школярів в умовах сучасної кризової міграції.

Найбільша кількість респондентів за результатами опитування з Литви, Болгарії та Німеччини.

З'ясовано, що найбільше, а саме 30,2% дітей-мігрантів молодшого шкільного віку опитаних батьків, наразі навчаються в 1 і 4 класах в закордонних школах.

44,4% респондентів перебувають в приймаючих країнах 2 роки.

2.2. Дослідження досвіду організації освітнього процесу молодших школярів в країнах ЄС та поза його межами в умовах сучасного кризового міграційного середовища.

З метою допомоги дітям-біженцям, а особливо молодшим школярам, у багатьох країнах світу: Польщі, Румунії, Болгарії, Словаччині, Німеччині, Чехії, Данії, Нідерландах, Литві, Латвії, Іспанії та інших країн ЄС почали відкриватися спеціальні підготовчі та інтеграційні заняття для українців для того щоб:

- зменшити мовний бар'єр;
- підготувати до особливостей нової освітньої системи;
- створити сприятливі умови для залучення здобувачів початкових класів в місцеві школи;
- надавати психологічну допомогу;

Тому, вчителям та батькам (далі – респондентам) було запропоновано відповісти на питання, яке зазначено на рис. 2.5, для з'ясування на скільки важливу роль відіграють підготовчі /інтеграційні курси.

Чи відвідує/відвідувала дитина підготовчі/інтеграційні заняття?

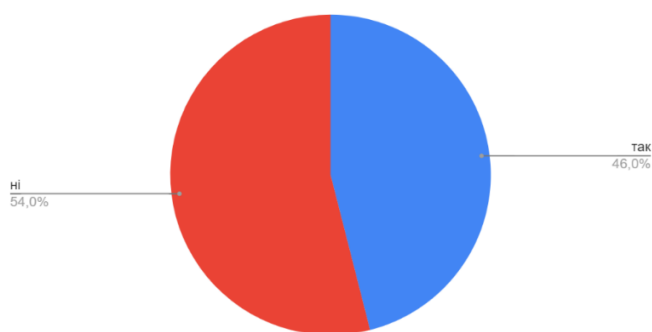

Рис. 2.5 – динаміка відвідування підготовчих/інтеграційних занять дітьми-мігрантами

Факт того, що лише 46% дітей відвідували підготовчі заняття може свідчити про наявність значної прогалини в забезпеченні дітей необхідною підтримкою для успішної адаптації до нового освітнього середовища та соціальної адаптації.

Як зазначалось вище, інтеграційні та підготовчі заняття до вступу у місцеві школи в першу чергу організовані для зменшення мовного бар'єру в новому культурному оточенні, тому батькам було запропоновано відповісти на запитання – «На скільки мовний бар'єр впливає на сприйняття освітнього матеріалу, встигаємість та успішність у навчанні Вашої дитини?». Мета цього питання полягала у тому, щоб оцінити ефективність даних занять та, безпосередньо, виявити зв'язок між рівнем володіння мовою та академічними показниками (рис.2.6)

На скільки мовний бар'єр впливає на сприйняття освітнього матеріалу, встигаємість та успішність у навчанні Вашої дитини? (оберіть один варіант відповіді на шкалі від 1 до 5, де 1 - не впливає, а 5 - дуже впливає)

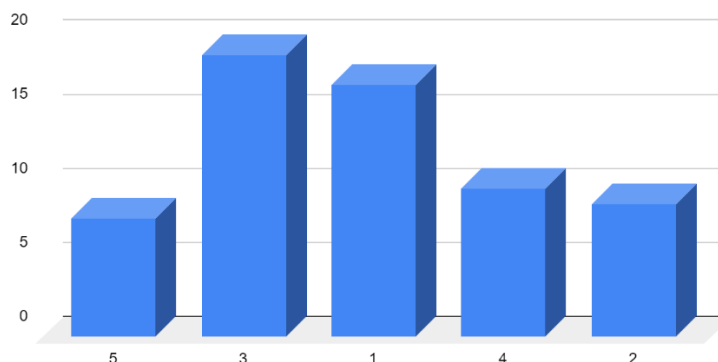

Рис. 2.6 – вплив мовного бар'єру на встигаємість та успішність у навчанні молодших школярів в закордонних школах

За даними з опитування, більшість респондентів (30,2%) оцінили рівень впливу мовного бар'єру на навчання дітей в 3 бали з 5, що свідчить про те, що це помітна проблема, яка ускладнює процес навчання, але не є абсолютною перешкодою для досягнення успіху в освітньому процесі. Однак, цікавою тенденцією є те, що 27% опитаних батьків молодших школярів наголошують на відсутності суттєвого впливу мовного бар'єру на ефективність навчання. Даний результат може бути зумовлений наявністю українських діаспор у навчальних закладах приймаючих країн – окремих класів, де здійснюється навчання виключно українською мовою за вітчизняними освітніми стандартами. Окрім цього, деякі країни, наприклад Польща, Румунія, Естонія, Німеччина, Болгарія, Литва, відкрили повноцінні українські ЗЗСО, освітній процес в яких відбувається на основі української програми з інтенсивним курсом вивчення мови країни перебування.

Про це свідчать результати відповідей респондентів на наступне запитання – «Ваша дитина навчається в класі...?», які продемонстровані на рис. 2.7.

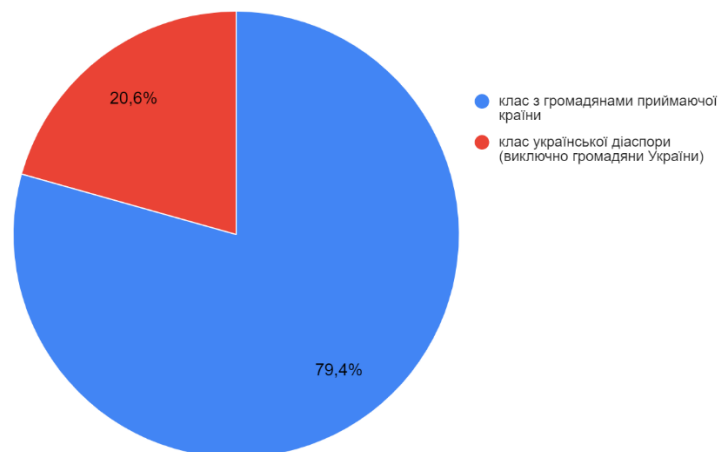

Рис. 2.7 – співвідношення учнів в українських та місцевих класах в закордонних школах

Адаптація до нового освітнього середовища передбачає не лише оволодіння мовою країни перебування, а й сприйняття навчальних програм. Розуміння того, наскільки відрізняється освітній матеріал в

українських та закордонних школах, є важливим для аналізу його впливу на мотивацію здобувачів початкової освіти, як сприймаються ці відмінності учнями і чи є вони суттєвими.

Для оцінки складності цього процесу респондентам було запропоновано порівняти освітній матеріал початкової школи в місцевих закордонних школах та українських (рис. 2.8).

Опитування показало, що 38,1% батьків визначають відмінність як «скоріше суттєву» (бал 3 за 5-бальною шкалою). Цей результат свідчить про необхідність адаптації українських учнів-мігрантів до нових навчальних програм, хоча і не вказує на радикальні відмінності. Проте, навіть помірні різниця, може впливати на здобувачів молодшого шкільного віку та вимагати від них додаткових зусиль.

На скільки, порівняно з Україною, відрізняється освітній матеріал в закордонній школі? (оберіть один варіант відповіді на шкалі від 1 до 5, де 1 - не відрізняється, а 5 - дуже відрізняється)

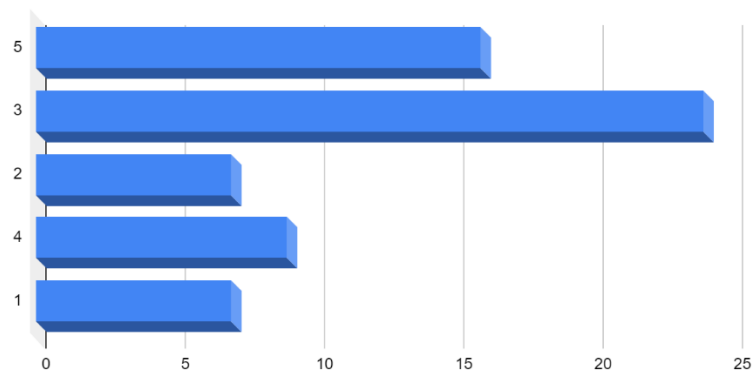

Рис. 2.8 – рівень відмінності освітнього матеріалу закордонної школи від української

Варто звернути увагу, що на другому місці за популярністю обраних відповідей виявилась оцінка «5». 25,4% батьків сприймає відмінності в освітніх програмах як досить суттєві. Така розбіжність в результатах може свідчити про неоднорідність досвіду адаптації здобувачів початкової освіти, специфіку освітніх закладів країн або індивідуальні особливості дітей.

Зазвичай, батьки часто звертають увагу на відмінність в обсязі домашніх завдань. Якщо в Україні традиційно приділяється велика увага

самостійній роботі вдома, то в більшості закордонних школах акцент робиться на закріпленні матеріалу під час уроків, що, відповідно, впливає на завантаженість молодших школярів домашнім завданням після навчального дня. Такий підхід до навчання зменшує ризик перевтоми та дозволяє краще засвоїти навчальний матеріал.

Значна частина опитаних батьків – 55,6% зазначили, що дитина не завантажена домашнім завданням після навчального дня в закордонних школах (1 бал за 5-бальною шкалою), що продемонстровано на рис. 2.9. Дана стратегія дозволяє здобувачам початкової освіти мати більше вільного часу для розвитку своїх інтересів, а батьків звільняє від необхідності контролювати виконання домашніх завдань, приділяючи більше уваги іншим аспектам розвитку дитини.

Чи завантажена дитина домашнім завданням після навчального дня в закордонній школі в порівнянні з Україною? (оберіть один варіант відповіді на шкалі від 1 до 5, де 1 - не завантажена, а 5 - дуже завантажена)

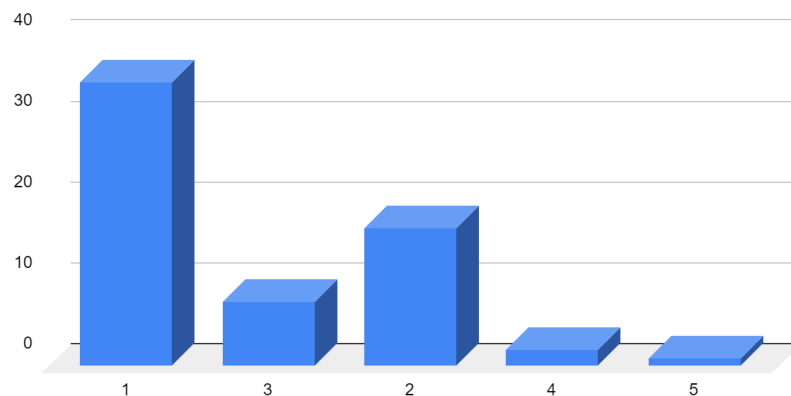

Рис. 2.9 – рівень завантаженості молодших школярів домашнім завданням у закордонних школах за оцінками батьків

Порівнюючи українську та закордонну освітні системи, вважаємо за потрібне звернути особливу увагу на відмінності в оцінюванні. Якщо в Україні традиційно використовується 12-бальна система, а у 1-2 класах, за рекомендаціями МОН, вербальні оцінки, то в багатьох країнах застосовується літерне оцінювання або система рівнів.

За результатами опитування, які зображені на рис. 2.10, можемо зробити висновок, що 44,4% респондентів визнали систему оцінювання в

місцевих школах приймаючих країн схожою до української. Серед відповідей, а саме 11,1%, опитувані вказали на 6-бальну систему оцінювання, з можливістю зробити 3 помилки в письмовій роботі і отримати 6 з 6 балів, що свідчить про суттєву відмінність від традиційної української системи оцінювання, де зазвичай кожна помилка впливає на зниження оцінки. 6,3% опитуваних зазначили оцінювання в літерах.

Чи відрізняється оцінювання, порівняно з Україною, в школі, де навчається Ваша дитина? Якщо так, як саме?

Рис. 2.10 – порівняння систем оцінювання в українських та закордонних школах

Пропонуємо ознайомитись з іншими результатами відповідей батьків, щодо оцінювання в місцевих закордонних школах, які складають 1,6%:

- оцінювання в 1 класі літерами;
- звертають увагу на прогрес, а не абсолютний результат;
- онлайн оцінювання;
- немає поняття хтось кращий – всі рівні;
- немає оцінок, в кінці року рапорт;
- немає оцінок, є відсоток, який не оголошується назагал;
- 5-бальна система оцінювання;

Незважаючи на труднощі, які постали перед українськими здобувачами початкової освіти, значна частина дітей вже адаптувалися до нових навчальних умов в місцевих школах, проте за результатами наступного питання, 52,4% молодших школярів, опитуваних респондентів, продовжують освітню діяльність водночас дистанційно в українських школах (рис. 2.11).

Чи навчається дитина паралельно в українській школі?

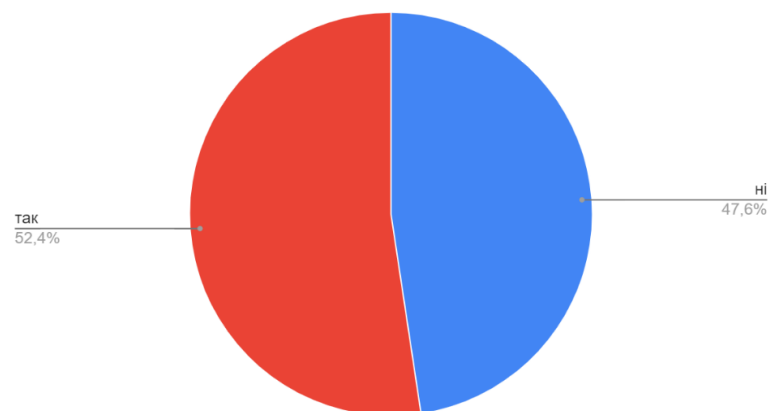

Рис. 2.11 – співвідношення паралельного навчання в українській та закордонній школах

Навчання в двох школах створює подвійне навантаження на дитину, змушуючи її постійно перемикатися між різними навчальними програмами. Однак, МОН України оптимізувало освітній процес та спростило процедуру зарахування навчальних досягнень, за яким українські школярі вивчають тільки українознавчий компонент в рідних школах, а інші предмети, які викладаються в школах за місцем проживання, автоматично зараховуються наприкінці року.

Показники результатів опитування свідчать про величезне прагнення, мотивацію та прихильність батьків до продовження освітнього процесу здобувачів молодшого шкільного віку за українською програмою, важливість вивчення української мови, літератури та «Я досліджую/пізнаю світ» громадянської та історичної освітньої галузі, що допомагає зберігати зв'язок зі своєю країною.

Сучасна кризова міграція поставила перед багатьма сім'ями нові виклики, зокрема, пов'язані не тільки з освітою, а і з вихованням дітей в інокультурному середовищі. Батьки прагнуть забезпечити дітям не лише матеріальний добробут, тому питання збереженості національної ідентичності та передачі своїх цінностей наступному поколінню є одним із актуальних. З огляду на це, важливо зрозуміти, які ключові цінності батьки прагнуть прищепити своїм дітям, живучи за кордоном, і як це впливає на ідентифікацію дитиною себе як громадянина суспільства.

Батькам було запропоновано відповісти на запитання, що продемонстровано на рис. 2.12, та обрати запропоновані варіанти відповідей з можливістю додати свою думку від себе.

Які ключові цінності Ви намагаєтесь прищепити своїй дитині, живучи за кордоном? (за потреби додайте свій варіант відповіді)

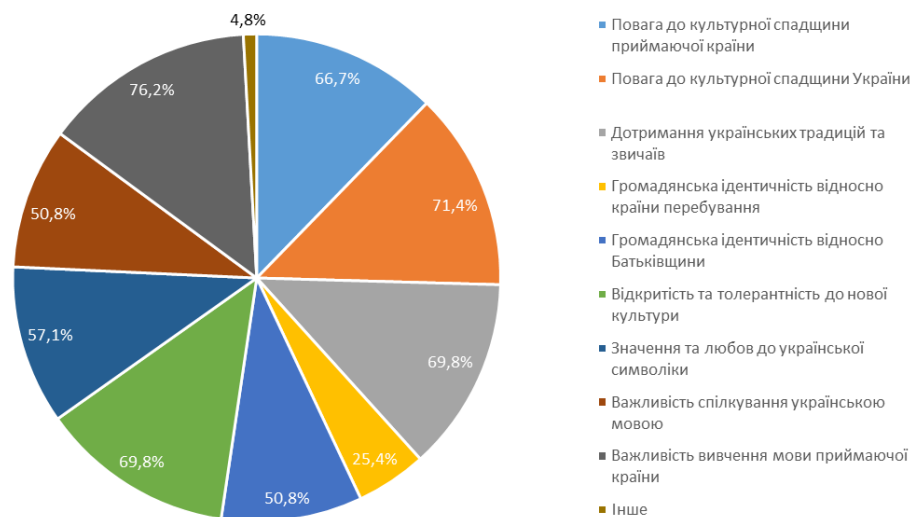

Рис. 2.12 – результати опитування респондентів про ключові цінності, які вони прагнуть прищепити своїм дітям, живучи за кордоном

Більшість опитаних респондентів (76,2%) роблять акцент на вивченні мови приймаючої країни, порівняно зі спілкуванням українською мовою (50,8%). Різниця у пріоритетах може пояснюватися кількома факторами:

- вивчення мови країни перебування є ключовим для інтеграції в нове соціальне та освітнє середовище;

- якщо сім'ї планують довгострокове перебування, вивчення мови приймаючої країни стає більш критичним для повсякденного життя та майбутніх перспектив;
- деякі країни мають суворіші мовні правила та вимоги для перебування біженців в межах держави;

Окрім цього, результати опитування демонструють високий рівень поваги батьків як до культурної спадщини України (71,4%), так і до країни перебування (66,7%). Хоча різниця між показниками не є статистично значущою, варто відзначити, що більшість респондентів усвідомлюють важливість збереження культурних цінностей України. Одночасно, високий показник поваги до культурної спадщини приймаючої країни підтверджує відкритість та толерантність до нової культури, про що свідчать 69,8% опитаних батьків.

В умовах сучасної кризової міграції збереження національної ідентичності набуває особливого значення. Звичаї, традиції, символіка є невід'ємними елементами та своєрідними маркерами, які допомагають українцям відчувати зв'язок зі своїм народом та країною, навіть перебуваючи далеко від дому. Результати опитування, згідно з якими 69,8% батьків визначають важливість дотримання українських звичаїв та традицій, а 57,1% - значення та любов до української символіки, підтверджують цю думку.

Слід зазначити, що 4,8% респондентів висловили особисту точку зору на розглядуване питання і поділились наступною думкою:

1. «Інтерес до вивчення різних культур і мов»;
2. «Все. Дуже вдячні за мирне небо та спокій дітей. Тому не маємо права критикувати будь-яку країну, яка дарує нам безпеку»;
3. «Ми намагаємося поєднувати всі перераховані вище критерії»;

З метою дослідження особливостей формування громадянської ідентичності молодших школярів в умовах сучасної кризової міграції, батькам було запропоновано оцінити пріоритетність таких цінностей, як громадянська приналежність відносно країни перебування та Батьківщини. 50,8% опитаних респондентів вбачають важливе значення у збереженні ідентичності своєї дитини як українця, натомість 25,4% - віддають перевагу вихованню як громадянина приймаючої країни.

Незважаючи на те, що 25,4% батьків висловили бажання сприяти інтеграції своїх дітей в суспільство країни перебування, отримані дані на запитання «До якої національної приналежності ідентифікую себе дитина?», яке висвітлено на рис. 2.13, свідчать про високий рівень збереженості національної свідомості серед молодших школярів, які проживають за межами України.

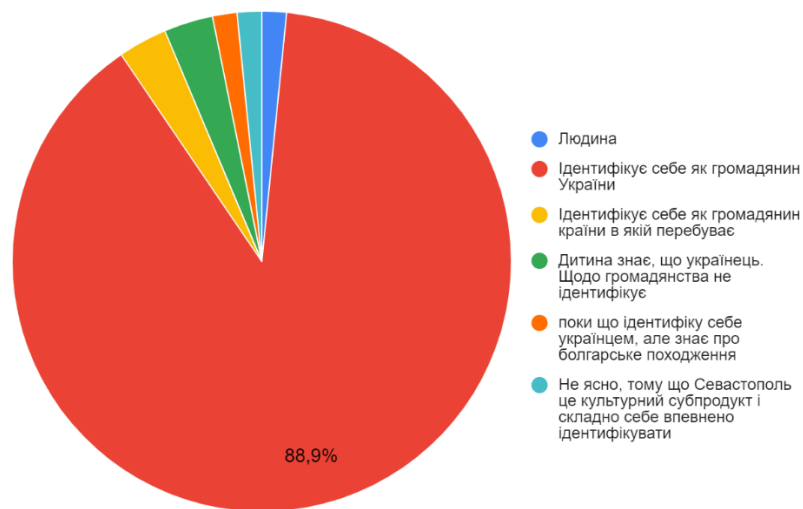

Рис. 2.13 – національна самоідентифікація дітей молодшого шкільного віку в умовах сучасної кризової міграції

88,9% молодших школярів ідентифікують себе як громадян України, що вказує на стійкість та приналежність підростаючого покоління до Батьківщини, яка зберігається навіть в умовах сучасної кризової міграції, натомість 3,2% дітей, опитаних батьків, ототожнюють себе з громадянами країни перебування. Інші відповіді респондентів продемонстровані на рис. 2.13.

Для того щоб оцінити психологічний стан молодшого школяра в умовах сучасної кризової міграції, а саме соціальну адаптацію до нового закордонного освітнього середовища та її вплив на освітню діяльність молодшого школяра в новому кризовому середовищі, респондентам було запропоновано відповісти на 6 запитань.

Перший блок питань безпосередньо пов'язаний з емоційним станом молодшого школяра, дозволяючи оцінити загальний комфорт дитини щодо навчального закладу в країні перебування, рівень соціальної взаємодії з новим оточення та наявність відчуття самотності, характерного для багатьох дітей, що навчаються за кордоном через війну в Україні. На рис. 2.14 зображені статистичні дані стосовно першого запитання «Чи подобається дитині відвідувати нову школу?».

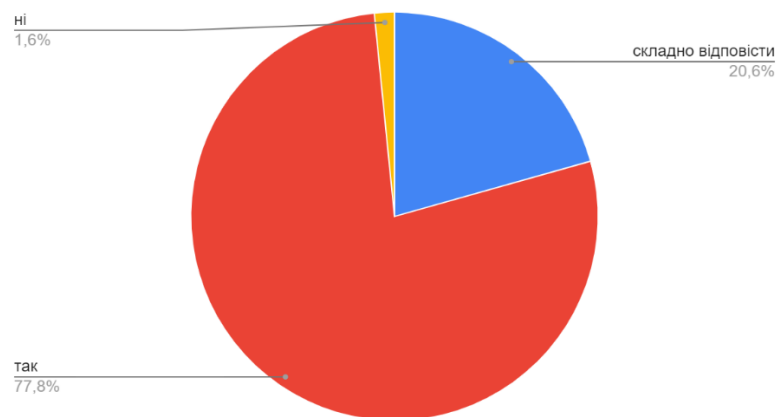

Рис. 2.14 – емоційне ставлення молодших школярів до нового закордонного освітнього закладу за відповідями батьків

Більшість батьків (77,8%) зазначили, що їхні діти позитивно сприйняли зміни та з радістю відвідують нову школу за кордоном. Цей високий показник може свідчити про ефективність адаптаційних заходів, проведених школами, а також про природну дитячу допитливість та бажання пізнавати нове. Водночас, 1 респондент (1,6%) зазначив, що дитина негативно ставиться до школи, що може бути наслідком труднощів у встановленні соціальних контактів або інших факторів, які потребують додаткового вивчення.

Найбільш цікавим є показник батьків – 20,6%, які зазначили, що їм складно однозначно відповісти на це запитання. Така невизначеність може характеризуватись індивідуальним періодом адаптації та емоційним станом дитини.

Результати другого питання першого блоку, що зображені на рис. 2.15, доводять про високий рівень соціальної адаптації молодших школярів до нового ЗЗСО за кордоном.

Чи відчуваєте дитина себе комфортно, спілкуючись з учителями/однокласниками?

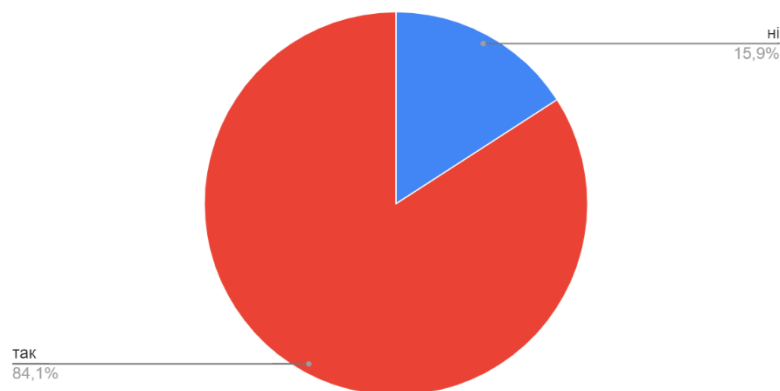

Рис. 2.15 – рівень комфорту здобувачів початкової освіти у спілкуванні з вчителями та однокласниками в місцевих школах країн перебування

Більшість учнів (84,1%) відчувають себе комфортно в новому колективі, що свідчить про сприятливу атмосферу в освітньому закладі та ефективну роботу педагогів. Однак, 15,9% дітей зіштовхуються з труднощами у спілкуванні.

Аналіз результатів відповідей батьків молодших школярів на третє питання першого блоку дали змогу виявити, що переважна більшість учнів початкових класів – 84,1% не мають почуття самотності.

Чи відчуває дитина себе самотньою в школі?

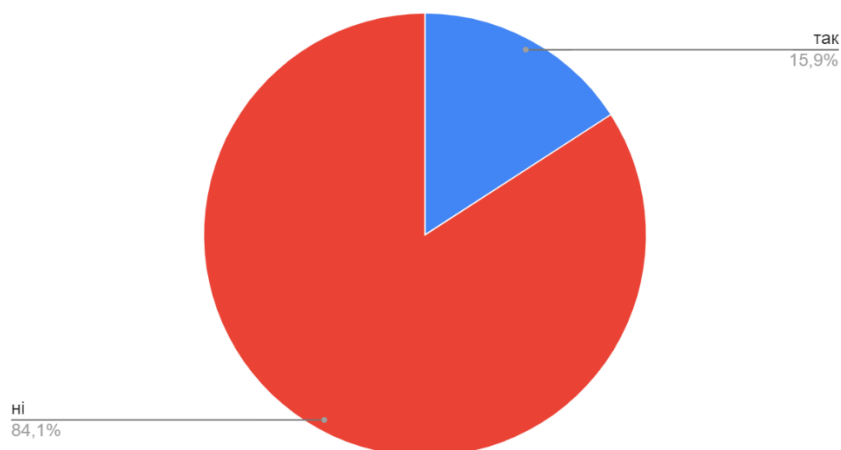

Рис. 2.16 – рівень відчуття самотності серед здобувачів початкової освіти в місцевих школах країн перебування

Навіть якщо почуття самотності торкається меншості учнів – 15,9%, за зазначеними відповідями батьків, його вплив на психоемоційний стан та успішність в освітній діяльності може бути суттєвим. Важливо звертати увагу на потреби дітей, які відчувають самотність і вживати заходи, які допоможуть їм подолати цей стан та успішно соціалізуватись. Деякими з них можуть бути:

- забезпечення підтримки з боку вчителя та батьків;
- індивідуальна робота зі шкільним психологом;
- підтримка зв'язку «школа-сім'я»;

Другий блок питань, для визначення соціальної адаптації в нових освітніх умовах кризового середовища, спрямований на визначення рівня соціальної взаємодії учнів молодшого шкільного віку. Аналіз результатів відповідей респондентів дозволить оцінити успішність дитини у становленні соціальних контактів та активність в соціальному житті школи, виявити проблеми, які перешкоджають їй впливають на соціальну адаптацію учнів початкових класів в умовах сучасної кризової міграції.

Оскільки більшість батьків (90,5%) відзначили, що їхні діти здобули нових друзів у закордонних школах, можна зробити висновок про високий рівень здатності дітей до соціальної адаптації та

становленню міжособистісних зв'язків в новому культурному та кризовому освітньому середовищі (рис. 2.17).

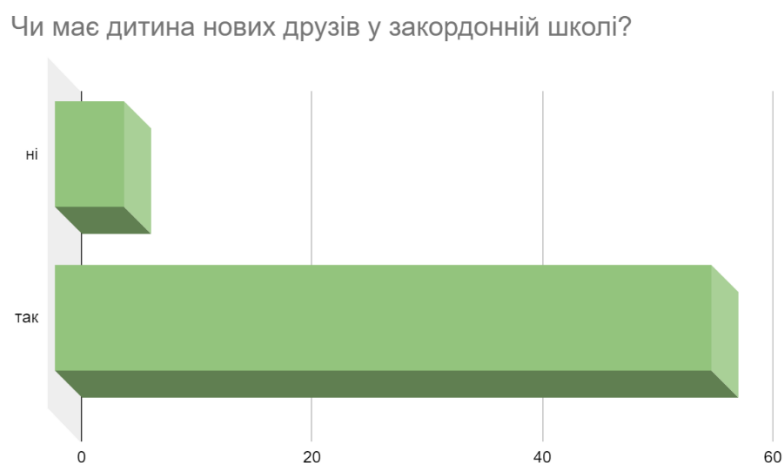

Рис. 2.17 – розподіл дітей за наявністю нових друзів у закордонній школі

Наявність друзів у школі має значний вплив на освітню діяльність молодшого школяра, адже підвищується:

- мотивація до навчання;
- емоційний комфорт;
- розвиток соціальних навичок;
- адаптація до нової культури;

Особливу увагу слід приділити 10% дітей, які зіткнулись з труднощами у налагодженні дружніх стосунків. На це впливає багато факторів, від мовного бар'єру до індивідуальних особливостей, однак не відміняє негативний вплив на освітню діяльність:

- зниження мотивації через відчуття самотності, що призводить до втрати інтересу до навчання;
- труднощі з адаптацією до освітнього процесу;
- емоційні проблеми через соціальну ізоляцію, що призводить до розвитку тривоги, депресії, агресивної поведінки, замкнутості тощо;

Суттєвими з перешкод до легкої соціальної адаптації молодшого школяра до освітньої діяльності в місцевих закордонних школах є булінг, або інші прояви негативного ставлення до українських дітей, які мають значний негативний вплив на освітній процес та успішність у навчанні.

Рис. 2.18 – рівень булінгу щодо українських школярів початкових класів з боку однолітків приймаючих країн

Згідно з отриманих даних, які продемонстровані на рис. 2.18, 85,7% опитаних респондентів зазначили відсутність випадків булінгу, або інших проявів агресії з боку однолітків щодо їх дітей. Однак 7,9% вказали на наявність цькування. Хоча цей показник є відносно невеликим, він вимагає пильної уваги зі сторони як батьків, так і адміністрації школи, оскільки окремі випадки булінгу мають серйозні наслідки та психоемоційне благополуччя дитини, що в свою чергу неодмінно впливає на освітній процес й активну участь у шкільному житті.

Участь у шкільних заходах є не просто розвагою, а одним з найефективніших способів сприяння соціальній адаптації молодшого школяра, інструментом у подоланні бар'єрів, який дозволяє відчувати себе повноцінним членом шкільної спільноти.

Респондентам було запропоновано відповісти на запитання, результати якого зображені на рис. 2.19, згідно яких 92,1% здобувачів початкової освіти приймають активну участь у різноманітних шкільних заходах.

Чи приймає дитина участь у шкільних заходах? Якщо ні, через що саме?

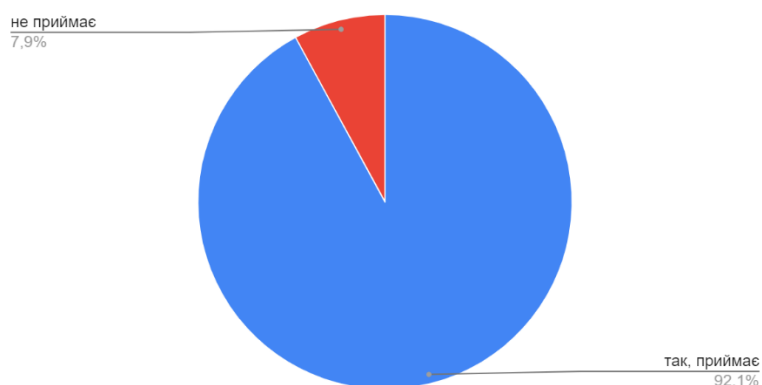

Рис. 2.19. – співвідношення участі молодших школярів у шкільних заходах в закордонних школах

Серед одних з причин, через які 7,9% дітей опитаних респондентів не приймають участь були зазначені:

- «Потрібен час, щоб звикнути до великої кількості фізичних активітетів»;
- Ще заважає незнання мови. Участь у мовному конкурсі не брала»;

Переїзд в іншу країну, особливо через війну – це завжди стресовий досвід, особливо для дитини, оскільки втрачаються звичні соціальні зв'язки, які безпосередньо пов'язані з соціальною впевненістю.

Позитивний психологічний стан сприяє розвитку соціальної впевненості молодшого школяра, що в свою чергу, допомагає дитині швидше адаптуватись до нового освітнього середовища, брати активну участь в освітньому процесі та встановлювати дружні стосунки з однолітками. В протилежному випадку, низький рівень соціальної впевненості призводить до труднощів при роботі в групах, сором'язливості, замкнутості, пасивності на уроках тощо.

Батькам було запропоновано відповісти на 4 запитання, які дозволять визначити загальний комфорт у новій країні, що є важливою передумовою для розвитку соціальної впевненості; рівень довіри молодшого школяра та їх готовність звернутись за допомогою у разі

потреби, що є однією зі складових соціальної впевненості; визначити наскільки дитина активна у взаємодії з новими закордонними однокласниками.

Почуття комфорту в новій країні тісно пов'язане з рівнем соціальної впевненості здобувача початкової освіти. Діти, які відчують себе комфортно, як правило, більш відкриті до спілкування, заводять нові знайомства, легше адаптуються до нових соціальних ситуацій і демонструють здорову самооцінку.

За отриманими результатами на питання, що зазначені на рис. 2.20, більшість учнів (90,5%) успішно адаптувались до нових умов життя. Незважаючи на загальну позитивну тенденцію, 9,5% дітей відчувають дискомфорт.

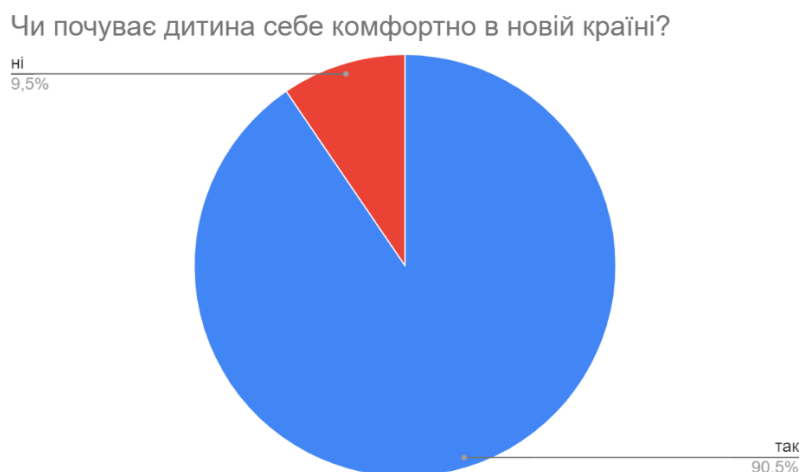

Рис. 2.20 – рівень відчуття комфорту молодших школярів в новій країні внаслідок сучасної кризової міграції

Важливим інструментом для оцінки психологічного клімату в класі, рівня довіри між учнем і вчителем, наскільки комфортно дитина відчувається в закладі освіти та ефективності освітнього процесу, що впливає на соціальну впевненість молодшого школяра-біженця є питання, зазначене на рис. 2.21.

Отримані результати свідчать про те, що 49,2% учнів зазвичай можуть звернутись до вчителя, але відчувають певну сором'язливість.

Даний показник може пов'язуватись з різними факторами, від особливостей характеру дитини до конкретних ситуацій, в яких їй було незручно звернутись за допомогою.

Рис. 2.21 – готовність учнів звернутися до вчителя за допомогою

Досить велика група дітей – 42,9% завжди звертаються до вчителя, що свідчить про високий рівень довіри та соціальної впевненості до відкритого спілкування з вчителем.

6,3% молодших школярів відчувають певні труднощі зі звертанням до вчителя за допомогою. Зазвичай відчувають тривожність, вважаючи, що їхні потреби не варті уваги.

Низький рівень соціальної впевненості, за відповідями респондентів, має 1 дитина – 1,6%, якій дуже важко і майже ніколи не звертається до вчителя. Такі учні часто відчувають себе ізольовано і потребують особливої уваги.

Однак потрібно не забувати, що у більшості випадків тієї чи іншої поведінки дитини, все залежить від індивідуальних особливостей особистості.

Визначити рівень соціальної впевненості молодших школярів в нових освітніх умовах можна завдяки аналізу результатів наступного запитання «Чи спілкується дитина з новими однокласниками під час групових занять?» (рис. 2.22), адже активна участь у групових заняттях та

взаємодія з однокласниками свідчить про високий рівень соціальної впевненості.

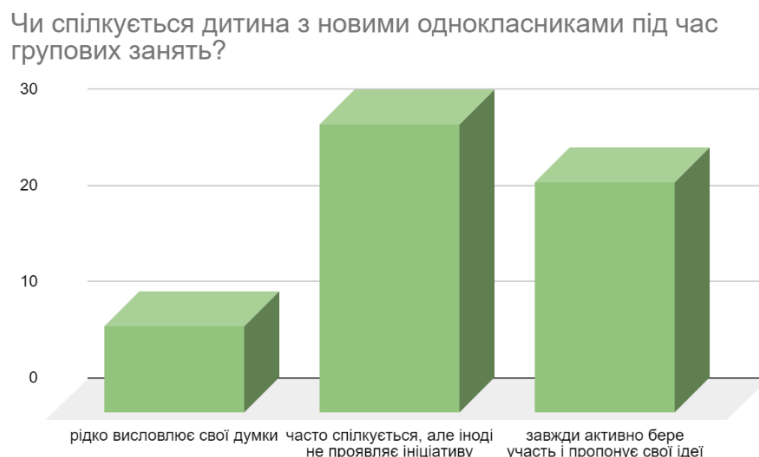

Рис. 2.22 – рівень соціальної активності здобувачів початкової освіти під час групових занять

14,3% молодших школярів, за відповідями респондентів, рідко висловлюють свої думки. Така позиція учнів може сприйматись як невпевненість у своїх силах та думках при спілкуванні з однолітками.

46,7% - часто спілкуються, але іноді не проявляють ініціативність під час групової форми роботи. Це найбільша група дітей, за результатами опитування, які демонструють готовність до спілкування, але потребують додаткової мотивації для того, щоб виступити з ініціативою.

38,1% учнів почуваються впевнено у собі, не бояться висловлювати свої думки та пропонувати ідеї, що свідчить про високий рівень соціальної впевненості.

0% здобувачів початкової освіти - ніколи не спілкуються, бо бояться зробити щось не так. Відсутність учнів, які б категорично уникали спілкування в груповій роботі, свідчить про те, що навіть в умовах сучасної кризової міграції, в новому освітньому закордонному середовищі немає дітей з ярко вираженими соціальними фобіями.

Наступне питання, що продемонстровано на рис. 2.23, дозволяє оцінити рівень публічної впевненості дитини. Виступи перед класом є досить стресовими ситуаціями для багатьох учнів, тому реакція

молодшого школяра на такі ситуації може багато розповісти про їх соціальну впевненість.

Рис. 2.23 – ставлення молодших школярів до публічних виступів перед класом в закордонній школі

Перед інтерпретацією результатів варто зазначити фактори, які впливають на ставлення молодших школярів до виступів перед класом: тип темпераменту, рівень тривожності, досвід попередніх виступів, атмосфера в класі тощо.

Значна кількість дітей (49,2%) відчувають легке хвилювання під час виступів, що є типовим для цього віку дітей.

30,2% дітей відчувають себе дуже впевнено і насолоджуються публічними виступами, що свідчить про розвинені комунікативні навички та відсутність страху перед аудиторією.

11,1% молодших школярів відчувають невпевненість та стрес, причинами цього можуть бути як низька самооцінка, так і побоювання критики або просто недостатній досвід виступів.

Разом з тим, є діти (9,5%), які уникають публічних виступів. Така поведінка може свідчити про проблеми з адаптацією до нового оточення, соціофобію, високий рівень тривожності тощо.

Для того щоб оцінити рівень тривожності молодших школярів в умовах нового закордонного освітнього середовища, були використані

запитання та адаптовано шкалу ситуативної тривожності Спілберга [50], адже вважаємо їх найбільш вдалими.

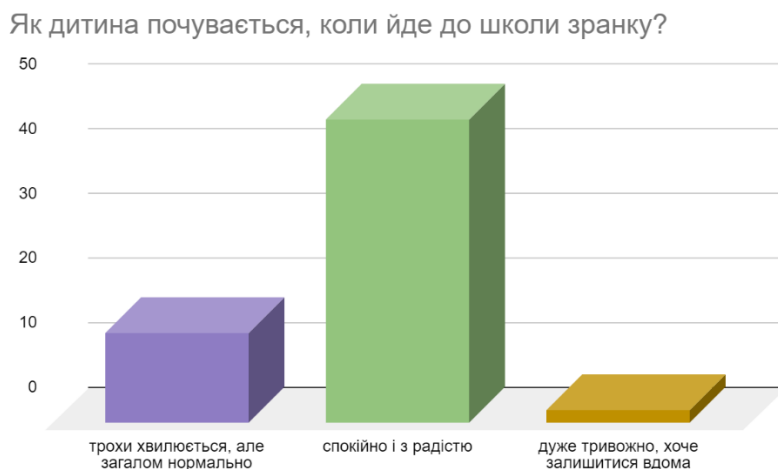

Рис. 2.24 –емоційний стан здобувачів початкової освіти щодо нового освітнього середовища

Існує прямий зв'язок із емоційним благополуччям дитини та її освітньою діяльністю. Високий рівень тривожності негативно впливає на концентрацію уваги, запам'ятовування матеріалу, мотивацію йти до школи тощо. На рис. 2.24 зображено відношення молодших школярів до нового ЗЗСО, які вимушено переїхали за кордон внаслідок війни в Україні.

Найбільший відсоток дітей, а саме 74,6%, з радістю відвідують нову школу, що свідчить про позитивну адаптацію та відкритість до нового досвіду. В свою чергу такий показник пов'язаний перед усім з цікавістю до освітнього закладу та середовища спілкування.

Цілком природнім для молодших школярів, при зміні звичайного оточення, є певний рівень тривожності, на що вказують 22,2% відповідей батьків на обраний варіант «трохи хвилюється, але загалом нормально», який змінюється в залежності від терміну перебування в приймаючій країні та налагоджених або ні соціальних відносин.

Незначна кількість дітей (3,2%), які відчувають дуже сильну тривогу, потребують додаткової уваги з боку батьків, адже бажання залишитись вдома і не йти до школи, можуть бути пов'язані з глибокими

психологічними проблемами, спричиненими стресом від переїзду та війни, а також з почуттям дискомфорту в нових освітніх умовах.

Одним із проявів тривожного стану, що виявляється у вигляді нервовості, дратівливості, труднощів із засинанням, неспокою тощо є збудження. Психологічні дослідження неодноразово підтверджували, що підвищений рівень збудженості впливає на когнітивні функції, такі як увага, пам'ять, мислення. Тривожні діти часто відволікаються, мають труднощі з концентрацією уваги, не сприймають освітній матеріал.

Більшість опитаних батьків зазначили (рис. 2.25), що їхні діти «майже ніколи» (66,7%) та «ніколи» (20,6%) не проявляють ознак збудженості, що вказує на сприятливий психологічний клімат в родині, низький рівень тривожності та відносно високий рівень адаптації молодших школярів до нових умов навчання. Однак, 12,7% дітей «часто» відчують збудження, що вказує на підвищену тривожність.

Рис. 2.25 – рівень збудженості молодших школярів-біженців в нових умовах закордонного середовища внаслідок сучасної кризової міграції

Саморегуляція емоцій є ключовим фактором для успішного навчання та загального психологічного благополуччя дітей. З рівнем збудженості безпосередньо пов'язана дратівливість, що заважає фокусуватись на освітньому матеріалі та, зазвичай, сприяє виникненню проблем у поведінці.

Тому респондентам біло запропоновано відповісти на запитання, що продемонстровані на рис. 2.26 – 2.27, які спрямовані на виявлення рівня дратівливості та проявів розпачу, що є важливими індикаторами психологічного стану здобувачів початкової освіти в умовах сучасної кризової міграції. Важливим аспектом є те, що рівень дратівливості та схильність до розпачу часто розглядаються як взаємопов'язані емоційні стани. Хоча вони можуть проявлятися по-різному, вони часто виникають внаслідок спільних причин та можуть посилювати один одного.

Те, що 61,9% та 58,7% опитаних батьків зазначали, що їхні молодші школярі майже ніколи не проявляють дратівливість та не впадають у розпач, відповідно, свідчить про емоційний баланс у дітей цієї вікової групи та відносно успішну адаптацію до нового закордонного середовища.

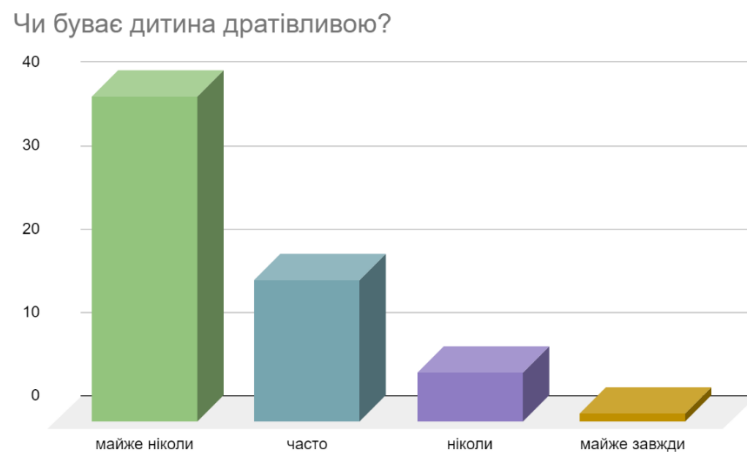

Рис. 2.26 – рівень дратівливості молодших школярів-біженців в нових умовах закордонного середовища внаслідок сучасної кризової міграції

Водночас 9,5% та 12,7% дітей отримали належну підтримку від батьків та шкіл, що допомогло уникнути виникненню дратівливого стану, «ніколи» не впадати у розпач, вдало впоратися з викликами та про високу здатність до саморегуляції.

Проте факт того, що 27% молодших школярів часто перебувають в стані дратівливості та розпачу, викликані різними стресовими факторами, спричиняє високий рівень емоційної напруги. Важливим до уваги є 1,6%

- 1 дитина, яка постійно перебуває у стані емоційного напруження, за результатами двох питань, що може заважати вдало встановлювати соціальні контакти, призводити до зниження мотивації та проблем з адаптацією до освітньої діяльності в місцевих школах приймаючих країн.

Рис. 2.27 – частота проявів розпачу у дітей молодшого шкільного віку в нових умовах міграційного середовища

Переживання неприємностей є важливим критерієм здатності дитини до подолання стресу. З метою виявлення рівня емоційної стійкості молодших школярів в умовах сучасної кризової міграції внаслідок війни в Україні, а також з'ясування, наскільки складно дітям адаптуватись до нових умов життя та соціального оточення за кордоном, було задане питання, яке представлено на рис. 2.28.

Рис. 2.28 – рівень емоційної стійкості молодших школярів-біженців в умовах міграційного середовища

Згідно отриманих даних, 61,9% здобувачів початкової освіти майже ніколи не мають труднощів з переживанням неприємностей і здатні швидко при них забувати. Такий рівень емоційної стійкості пов'язаний перед усім з належною підтримкою, яку діти отримують в школі та від батьків, що сприяє їхній здатності зосереджуватись на освітньому процесі, незважаючи на зовнішні виклики.

Незважаючи на високий рівень резильєнтності, частина дітей (27%) важко переживають неприємності та довго не можуть про них забути. Тривале обмірковування негативних подій нерідко викликає тривожність, труднощі з концентрацією уваги, проблеми зі сном тощо.

11,1% молодших школярів демонструють високий рівень емоційної саморегуляції, здатність контролювати свої почуття, швидко адаптацію до змінних умов і зберігати баланс навіть у складних ситуаціях. Крім того, у таких дітей часто наявні сильні внутрішні ресурси, такі як впевненість у собі та оптимізм.

Психологічне благополуччя дітей молодшого шкільного віку часто впливає на очікування щодо їхньої шкільної діяльності, особливо в контексті перебування в новому освітньому середовищі.

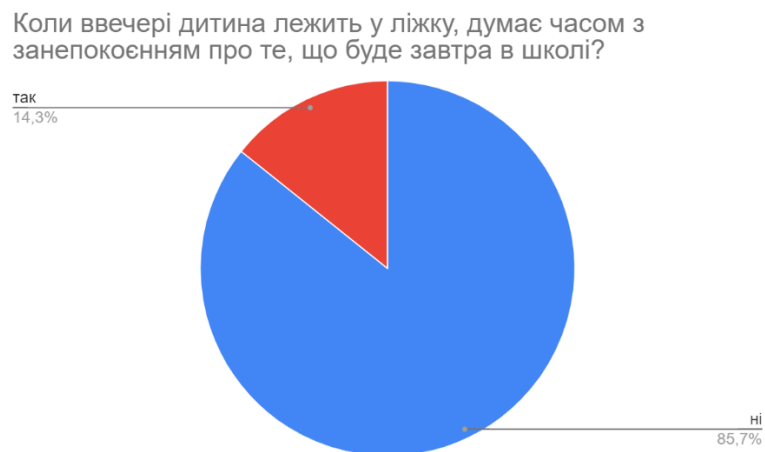

Рис. 2.29 – рівень шкільної тривожності у молодших школярів

На рис. 2.29 продемонстроване питання та результати відповідей, які дозволяють визначити, наскільки молодші школярі, опитаних респондентів, переживають академічні успіхи/невдачі, соціальну

взаємодію, можливі виклики, пов'язані з освітньої діяльністю у новій країні.

Отримані результати вказують на те, що більшість дітей (85,7%) адаптувались до нових умов, не відчують тривоги та занепокоєння перед шкільним днем, що позитивно впливає на освітню діяльність.

Однак, 14,3% школярів переживають певні тривожні відчуття, які можуть бути пов'язані як з мовним бар'єром, так і побоюванням щодо соціальної взаємодії з новими однокласниками. В умовах кризової міграції ці переживання можуть загострюватись, оскільки діти не лише змушені адаптуватись до нового освітнього процесу, а й одночасно справлятися з емоційними наслідками після переїзду та розлукою з рідною країною.

Для того, щоб оцінити соціальні аспекти адаптації українських молодших школярів до нового освітнього середовища за кордоном, респондентам було запропоновано наступне запитання, яке стосується регулярності взаємодії школи та батьків (рис. 2.30).

Частота проведення батьківських зборів відображає ступінь відкритості місцевих шкіл до співпраці з батьками, залученості до шкільного життя дитини та впливає на поінформованість батьків про освітній процес, що є важливим індикатором соціальної інтеграції та адаптації молодшого школяра. Регулярні зустрічі сприяють формуванню довіри до системи освіти країни перебування, що є критично важливим для психологічного комфорту здобувача початкової освіти. У контексті сучасної кризової міграції, така взаємодія допомагає батькам краще розуміти культурні та освітні особливості нової країни, що, у свою чергу, дозволяє підтримувати дітей у процесі адаптації.

Відсутність регулярних контактів, їх формальність, недостатня прозорість у спілкуванні може спричинити нерозуміння та невчасне виявлення проблем, що виникають у дитини.

Як часто проводяться батьківські збори/зустрічі з батьками в закордонній школі?

Рис. 2.30 – частота проведення батьківських зборів в місцевих школах приймаючих країн

У більшості батьків (47,6%) зустріч з учителем відбувається за потребою, що свідчить про те, що такі «консультації» проводяться в міру виникнення необхідності або для вирішення конкретних питань чи проблем.

Значна частина респондентів (42,9%) мають регулярні батьківські збори раз на семестр, що говорить про структурованість та регулярність тісної комунікації зі школою, для забезпечення стабільного обміну інформацією щодо успішності та психологічного стану молодшого школяра.

4,8% опитаних батьків зазначають, що зустріч відбувається раз на рік. Такий низький рівень залученості показує, що школа не акцентує увагу на регулярних контактах з родинами, що може створювати бар'єри для ефективного обміну інформацією.

Лише 1,6% респондентів відповіли, що зустрічі відбуваються щомісяця, що є показником високого рівня взаємодії між школою та родиною. А також 1,6% - що зустрічаються за потребою, але раз на семестр обов'язкова вимога, що свідчить про поєднання гнучкого підходу до підтримання постійного контакту з вчителем.

Наступне запитання (рис.2.31) було поставлено з метою розкрити найбільш значущі аспекти співпраці між школою та батьками, оцінити

рівень сфокусованості обох сторін на спільному вирішенні проблем, підтримці успішності українських здобувачів початкової освіти, та інтеграції в новий закордонний колектив.

Яка мета взаємодії вчителя та батьків під час батьківських зборів?

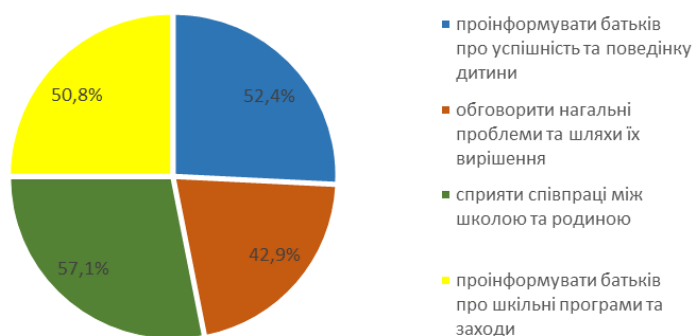

Рис. 2.31 – мета взаємодії вчителя та батьків під час батьківських зборів

Результати опитування вказують, що всі вищезазначені аспекти взаємодії вчителя та батьків мають відносно рівне значення. Даний багатовекторний характер батьківських зборів і зустрічей відіграє важливу роль у забезпеченні повноцінного освітнього процесу та успішної соціалізації молодшого школяра в умовах нової культурно-освітньої реальності.

Важливим питанням для більшості сімей-мігрантів, з моменту початку повномасштабного вторгнення, стало збереження національної ідентичності та культурного зв'язку з Батьківщиною. В цьому контексті, участь молодших школярів в українських заходах, що проводяться в країнах тимчасового перебування, відіграють важливу роль у підтримці національної свідомості дитини.

Мета наступного запитання, зазначеного на рис. 2.32, полягає у дослідженні рівня залученості батьками здобувачів початкової освіти до збереження національної ідентичності та української мови.

Чи долучається дитина до українських заходів в місті, де Ви проживаєте?

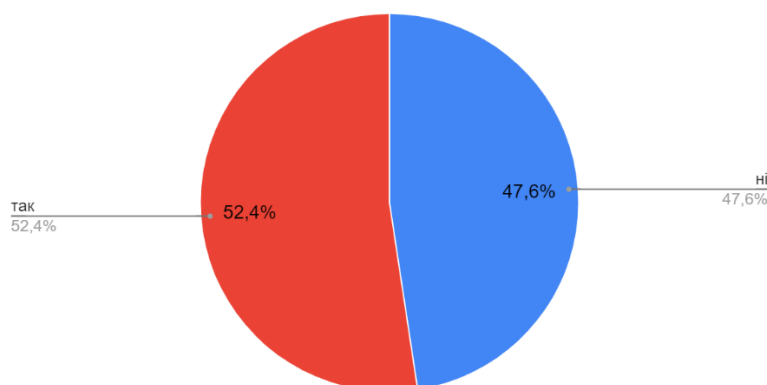

Рис. 2.32. – участь молодших школярів в українських заходах за кордоном

Більшість дітей (52,4%) долучаються до українських заходів у своїх закордонних містах, тоді як 47,6% цього не роблять. Такий розподіл вказує на певний розрив у залученні дітей до культурного життя української діаспори.

З одного боку, той факт, що більшість опитаних батьків підтримують зв'язок із Батьківщиною та створюють можливість для дітей зберігати національну ідентичність є позитивним показником. З іншого боку, значний відсоток дітей, які не долучаються до цих заходів, викликає занепокоєння. Адже українські заходи, особливо за кордоном, мають величезне значення для збереження самоідентифікації молодшого школяра, виступаючи у ролі своєрідного «містка», що з'єднує їх з рідною культурою. Важливість цього процесу зумовлено основними факторами, такими як:

- збереження національної ідентичності;
- психологічна та емоційна підтримка;
- формування патріотизму та громадянської свідомості;
- мовна практика;
- посилення родинних зв'язків;
- соціалізація тощо.

Наступний блок питань пов'язаний з політичним критерієм, який дозволяє оцінити, наскільки ефективною є державна політика приймаючих країн щодо інтеграції українських біженців та задоволення їхніх освітніх потреб.

Чи відчуваєте Ви та Ваша дитина підтримку від держави в якій перебуваєте?

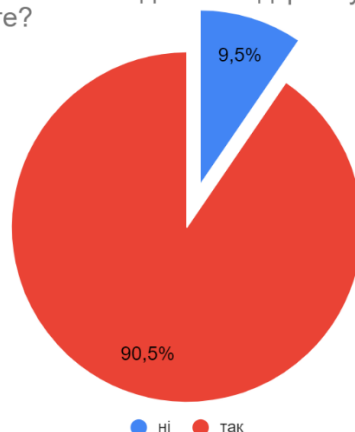

Рис. 2.33 – відчуття респондентів щодо підтримки від держави перебування

Перше питання стосується відчуття підтримки від держави, в якій перебуває сім'я, метою якого є визначення суб'єктивного сприйняття родинами рівня уваги та допомоги, яку надає приймаюча країна. Відповіді респондентів зазначені на рис. 2.33.

Рис. 2.34 – види підтримки, яку отримують сім'ї опитаних респондентів в приймаючих країнах

Друге питання має на меті деталізувати види підтримки, які отримують сім'ї за кордоном, що дозволяє створити повну картину того,

які ресурси надаються приймаючою країною у забезпечені базових потреб українських молодших школярів-мігрантів та їх родин (рис. 2.34).

Високий відсоток медичної підтримки (69,8%) свідчить про значну увагу до забезпечення благополуччя українців-біженців. Освітня, яка охоплює 60,3% респондентів, вказує, що багато країн сприяють інтеграції молодших школярів у місцеву систему освіти, забезпечуючи безперервність та доступ до ЗЗСО. Суттєвий відсоток фінансової допомоги (54%) від приймаючих держав демонструє важливість матеріальної підтримки родинам, що допомагає адаптуватись до нових умов життя.

Інші види підтримки, такі як гуманітарна (41,3%), психологічна (28,6%) та безкоштовне або субсидоване житло (25,4%) мають нижчий, але значний рівень поширеності. Гуманітарна допомога є критичною для забезпечення базових потреб родин, а психологічна – важливу роль у збереженні психоемоційного благополуччя молодших школярів в умовах стресу в наслідок сучасної кризової міграції. Тоді як допомога з житлом зменшує фінансовий тягар на тлі нестабільності.

Не великий відсоток респондентів відзначили юридичну допомогу (12,7%). Важливо зазначити, що лише 3,2% опитаних батьків молодших школярів повідомили про відсутність будь-якої підтримки з боку приймаючої країни.

3,2% описали індивідуальні форми підтримки, які не були охоплені в запропонованих варіантах, що підкреслює різноманітність ситуацій, з якими стикають українці за кордоном:

- «рівень життя (немає корупції)»;
- «безкоштовно відвідуємо спортивні центри».

Останнє питання даного блоку спрямоване на оцінку задоволеності батьків політичним врегулюванням приймаючої країни стосовно забезпечення якісної освіти для їхніх дітей. За своєю структурою поєднує

два аспекти: безпосередню оцінку загального рівня задоволеності та деталізацію причин незадоволеності (рис. 2.35).

Більшість респондентів (77,8%) виявили задоволеність політичним врегулюванням у сфері освіти за кордоном, що вказує на позитивну оцінку створених умов, ефективної політики, інтеграційних програм для мігрантів, а також загального рівня підтримки українських дітей-біженців для отримання безперервної освіти.

Однак, є частина батьків, які висловили незадоволеність, серед якої найрозповсюдженішою проблемою (11,1%) виявилась відсутність безкоштовних додаткових занять з вивчення мови країни перебування.

9,5% опитаних висловили занепокоєння щодо забезпечення рівного доступу до освітнього процесу на таких самих умовах, як і для громадян країни перебування, що свідчить про досить гостре поширення дискримінації та нерівності в доступності до освіти.

Рис. 2.35 – оцінка політики приймаючих держав щодо забезпечення якісної освіти для дітей-мігрантів з України

Частина батьків зазначають труднощі через відсутність безкоштовної освіти (6,3%), а також проблеми з прийомом до школи (4,8%), які зазвичай пов'язані з відсутністю місць у школі, дискримінаційних практик, адміністративними бар'єрами, недостатнім інформаційним забезпеченням тощо.

1,6% респондентів поділились проблемою, що безпосередньо впливає на якість освіти: «Немає широкого кола предметів і домашніх завдань як в Україні. Багато уроків пропадає, коли хворіють вчителі. Заміни дуже мало в таких випадках».

Отже, проведене дослідження показало, що процес адаптації українських молодших школярів до нових освітніх умов за кордоном супроводжується значними викликами, які потребують додаткових зусиль з боку всіх учасників процесу – дітей, їхніх батьків, учителів та освітніх систем приймаючих країн.

Ключовим викликом в умовах сучасної кризової міграції для здобувачів початкової освіти залишається мовний бар'єр. Успішна інтеграція в нову школу значною мірою залежить від того, на скільки швидко діти зможуть оволодіти мовою країни перебування. Однак дослідження вказує, що не всі діти мають доступ до додаткових занять з вивчення мови, що знижує їхню можливість до рівноправної участі в освітньому процесі. Нестача мовних занять нерідко призводить до почуття ізоляції, зниження мотивації та психологічного стресу.

Багато дітей відчують труднощі у різниці освітніх програм, а також у паралельному дистанційному навчанні в Україні, що вимагає додаткових зусиль від здобувачів, щоб наздогнати навчальні матеріали та інтегруватись в нову закордону школу.

Одним з позитивних аспектів є те, що більшість українських дітей демонструють успіхи в кооперації з новим шкільним колективом та встановленні соціальних контактів з закордонними однокласниками. Проте, цей процес залежить від індивідуальних особливостей особистості, емоційного стану дітей, створеного середовища, а також належної підтримки з боку школи, батьків та суспільства загалом.

Значну роль у підтримці дітей до нового соціокультурного середовища відіграє підтримка батьків, які виступають «агентами» адаптації, допомагаючи долати труднощі, зберігати зв'язок з рідною

культурою та надавати емоційну підтримку. Дослідження підтверджує, що співпраця між батьками та закордонною школою є критично важливою. Більшість респондентів опитування задоволені рівнем цієї взаємодії, яка охоплює не лише обговорення успішності дітей, але й питання культурної адаптації.

Окрім шкільної освіти, важливим фактором є збереження національної ідентичності. Для багатьох українських родин збереження рідної культури та традицій, формування національної приналежності, патріотизму та зміцнення зв'язку з Батьківщиною, є пріоритетом в умовах перебування за кордоном.

Приймаючі країни надають різні форми підтримки українським біженцям, включаючи медичну, освітню, фінансову та гуманітарну допомогу. Однак у контексті освітньої підтримки виявлено проблеми, зокрема у доступі до додаткових занять з мови, рівних можливостях до освіти та якості наданих освітніх послуг. Батьки, хоча загалом задоволені рівнем підтримки, все ж вказують на прогалини, які стосуються недостатньої кількості освітніх ресурсів та відсутності індивідуального підходу до їхніх дітей.

Сучасна кризова міграція загострює проблему освітньої нерівності, оскільки діти, які не отримують необхідної підтримки, можуть відставати в навчанні. Це вимагає від приймаючих країн розробки інклюзивних програм, які не тільки враховують освітні потреби дітей, але й забезпечують їх психологічну та соціальну підтримку. Створення умов для ефективної співпраці між школою та родиною, а також надання доступу до психологічної допомоги є необхідними кроками для забезпечення сталого освітнього розвитку українських дітей за кордоном.

Таким чином, сучасна кризова міграція не завжди має виключно негативний вплив. Важливим є те, що багато з викликів долаються за умови належної підтримки та уваги з боку освітніх систем та суспільства,

тому адаптація до нових умов може бути успішною, а освітній процес – ефективним.

2.3. Методичні поради вчителям та батькам, щодо організації освітнього середовища молодших школярів в умовах сучасної кризової міграції.

Як зазначалось раніше, сучасна кризова міграція створила численні виклики для дітей молодшого шкільного віку та їх сімей, які вимушено адаптовувались до нових умов життя та освітнього процесу за кордоном, стикались із психологічними та соціальними труднощами: зміна оточуючого середовища, розлука з друзями та родиною, незнайомі правила поведінки, культурні реалії, мовний бар'єр тощо. В таких умовах надзвичайно важливо створити безпечне, стабільне та підтримуюче освітнє середовище, яке сприятиме емоційному благополуччю та освітньому розвитку дітей, що включає не лише адаптацію освітніх програм і методів викладання, але й надання психологічної підтримки, розвиток інклюзивного підходу в школі, налагодження тісної співпраці та взаємодії між школою, батьками та місцевої громади. Тільки завдяки комплексній підтримці діти-мігранти зможуть успішно інтегруватись в нове середовище, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність, відчуваючи себе частиною нового суспільства.

Рекомендації для вчителів які працюють з українськими дітьми в умовах кризового освітнього середовища:

1. Емоційна підтримка та інклюзивність:

- школа має стати місцем, де діти почуватимуться захищеними, що особливо важливо для тих, хто переживає кризову міграцію;
- забезпечуйте адаптацію та інтеграцію українських дітей в класний колектив, враховуючи її культурні та мовні особливості;

- заохочуйте учнів до спілкування та взаємодії один з одним;
- створюйте атмосферу довіри та поваги у класі, де кожен учень почуває себе захищеним та прийнятим;
- будьте чуйними до переживань дитини та готовими до надання необхідної емоційної підтримки.

2. Адаптація освітніх матеріалів:

- адаптуйте освітні програми до потреб учнів, інтегрувавши культурно значущі елементи, що допоможуть зберігати зв'язок з рідною культурою та мовою;
- забезпечуйте можливість використання двомовних матеріалів, особливо на початкових етапах освітнього процесу;
- створюйте ситуації, в яких учні зможуть активно використовувати мову приймаючої країни на практиці;

3. Психологічна підтримка:

- організуйте групи підтримки або індивідуальні зустрічі зі шкільним психологом для здобувачів, які пережили травматичні події;
- спостерігайте за поведінкою учнів, звертаючи увагу на зміни емоційного стану (вигорання, стрес тощо) та своєчасно надавайте кваліфіковану допомогу;
- навчить дітей простим технікам релаксації для заспокоєння та зняття напруги;

4. Комунікація та співпраця з батьками:

- влаштовуйте регулярні зустрічі з батьками дітей-мігрантів для обговорення академічного прогресу, їхніх емоційних та соціальних потреб;

- підтримуйте прозору та відверту комунікацію з батьками щодо академічних та соціальних аспектів шкільного життя їхніх дітей;
- залучайте батьків до участі в шкільних заходах;
- надавайте батькам інформацію про програми підтримки для мігрантів;

5. *Соціальні проекти:*

- включайте дітей-мігрантів у соціальні та культурні заходи, які допоможуть інтегруватись в нове культурне середовище: спільні проекти та заходи, участь в шкільних клубах;
- організуйте активності, що стимулюють інтерес до української культури, мови та традицій, створюючи можливість для обговорення рідної країни, що сприяють збереженню національної свідомості та позитивному психологічному благополуччю здобувача.

6. *Самодопомога для вчителя:*

- об'єднуйтеся з іншими вчителями, які працюють з українськими дітьми в закордонних школах, та обмінюйтесь досвідом.

Рекомендації для батьків молодших школярів які перебувають в кризовому міграційному середовищі:

1. *Збереження стабільності та домашньої атмосфери:*

- в умовах кризової міграції важливо забезпечити дитині відчуття стабільності. Встановіть щоденні ритуали та рутини, які допоможуть молодшим школярам почуватись захищеними;

- приділяйте достатньо часу спілкуванню з дитиною, грайте разом, читайте книги, заохочуйте займатись улюбленими справами;

2. Залученість до освітнього процесу:

- цікавтесь та будьте в курсі освітнього процесу своїх дітей;
- виділіть в тимчасовому помешканні місце для навчання, облаштуйте усім необхідним;
- спілкуйтесь з учителями та беріть активну участь в батьківських зборах;

3. Психологічна та емоційна підтримка:

- створіть атмосферу підтримки та можливість висловлювати свої думки, переживання та почуття дитиною;
- якщо у дитини спостерігаються ознаки стресу або проблеми з адаптацією, зверніться за допомогою до фахівців (психолога, соціального працівника), які можуть надати професійну підтримку;

4. Підтримка культурної ідентичності:

- залучайте дитину до участі в українських культурних заходах, які проводяться в новій країні. Це допоможе зберегти зв'язок із рідною культурою та відчутти підтримку української спільноти;

5. Інтеграція в нове середовище:

- Сприяйте спілкуванню дитини з однолітками як з української, так і місцевої громади. Це допоможе дитині легше адаптуватися до нової школи та суспільства.

Таким чином, формування та створення адаптивного й підтримуючого освітнього середовища є ключовим для забезпечення гармонійного розвитку та освітнього процесу молодших школярів в

умовах кризового міграційного середовища. Співпраця вчителів та батьків дозволить забезпечити необхідну підтримку для психологічного благополуччя, академічних успіхів та соціалізації дітей, але важливо розуміти, що кожна дитина особистість, тому підхід має бути індивідуалізованим.

ВИСНОВКИ

Проблема кризової міграції є однією з найактуальніших у сучасному світі, проте наукове співтовариство досі не дійшло консенсусу щодо її точного визначення. Різноманітність факторів, що провокують вимушені переміщення населення, ускладнює розробку єдиної концепції. Ми пропонуємо розглядати кризову міграцію як вимушене переміщення людей зумовлене гострими соціальними, політичними або природними катаклізмами, що становлять загрозу їхньому життю, безпеці або добробуту. Такий вид міграції має вимушений характер та характеризується швидкими темпами, масштабністю і непередбачуваністю. Адекватне визначення кризової міграції є необхідною умовою для розробки ефективних заходів реагування та забезпечення захисту прав вимушених переселенців.

Безпрецедентний масштаб вимушеного переміщення населення внаслідок повномасштабної російської агресії проти України стимулював розробку нових нормативно-правових актів та політик на міжнародному та національному рівнях. Зокрема, було розроблено низку програм освітньо-гуманітарної допомоги, тимчасового захисту, реінтеграції, стратегій щодо забезпечення якісного та безперервного освітнього процесу молодших школярів в умовах сучасної кризової міграції.

Аналіз сучасної кризової міграції дозволив виявити ряд вагомих соціальних проблем: діти-біженці є найбільш вразливою групою в процесі адаптації до нового міграційного середовища, кризова міграція провокує вторинну соціалізацію, що супроводжує необхідність у формуванні нової ідентичності. Внаслідок цього, одним з найбільш

складних завдань для дітей-мігрантів є збереження стійкої самоідентифікації в контексті нового культурного та соціального оточення; педагогічних проблем: мовний бар'єр, дефіцит кваліфікованих вчителів та шкільних місць, вивчення одночасно двох програм (української та іноземної), умови складання іспитів, оцінювання, нестача ресурсів; психологічних проблем: тривога, депресія, страх, посттравматичний стресовий розлад, проблеми зі сном, погіршення взаємовідносин із сім'єю, високий рівень психологічного напруження.

Сформульовано поняття кризове міграційне середовище як комплекс соціально-політичних, економічних та культурних умов, що формується внаслідок масових примусових переміщень населення, індукованих різноманітними кризами (військовими, політичними, економічними тощо).

Визначено ключові критерії сучасного кризового міграційного середовища: педагогічний, психологічний, соціальний, політичний; та фактори, що формують це середовище: тривалість перебування в приймаючих країнах, мовний бар'єр, доступність до додаткової підтримки (інтеграційні/підготовчі заняття), паралельна дистанційна освіта в українських ЗЗСО, відчуття самотності, ментальне здоров'я, рівень залученості батьків до шкільного життя учнів, участь дитини у позашкільних активностях українських громад за кордоном, стосунки з однолітками та вчителями, взаємозв'язок між школою та родиною, збереження української ідентичності за кордоном, рівень підтримки приймаючих країн.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що мовний бар'єр, різниця освітніх програм та паралельне дистанційне навчання помітні проблеми, які ускладнюють процес навчання, але не є абсолютною перешкодою для досягнення успіху в освітньому процесі в новому кризовому міграційному середовищі.

З'ясовано, що 90,5% здобувачів початкової освіти почуваються комфортно в новій країні та встановили дружні стосунки з однолітками, 92,1% - приймають участь у шкільних заходах, 84,1% - не відчують себе самотніми в закордонних ЗЗСО, що дозволяє зробити висновок про високий рівень соціальної адаптації до кризового міграційного середовища.

Встановлено, що збереження національної приналежності, патріотизму та зв'язку з Батьківщиною є пріоритетом для батьків та вчителів молодших школярів, які тимчасово перебувають в країнах ЄС та поза його межами внаслідок сучасної кризової міграції. 88,9% молодших школярі ідентифікують себе як громадяни України.

Створені методичні поради можуть бути корисними для вчителів які працюють з дітьми українцями в умовах кризового освітнього середовища, та батьків молодших школярів які перебувають в кризовому міграційному середовищі.

Гіпотеза, яка передбачала, що сучасна кризова міграція, внаслідок військових дій в Україні, може негативно вплинути на освітній процес молодших школярів під час їх перебування за кордоном, через обмежені можливості освітніх ресурсів, соціально-психологічної підтримки, академічний регрес, проблему загальної інтеграції в нове суспільство частково підтверджується на основі загального висновку дослідження.

Аспекти, що підтверджують гіпотезу:

- мовний бар'єр, обмеженість у додаткових заняттях з вивчення мови країни перебування;
- різниця освітніх систем, паралельний освітній процес в Україні;
- обмежені ресурси для підтримки та доступу до психологічної допомоги, спеціальних освітніх програм тощо;

Аспекти, що спростовують гіпотезу:

- успішна інтеграція в нові шкільні колективи;

- активна підтримка з боку шкіл та батьків;
- збереження національної ідентичності;
- готовність приймаючих країн до надання допомоги;

Сучасна кризова міграція не завжди має виключно негативний вплив. Важливим є те, що багато з викликів долаються за умови належної підтримки та уваги з боку освітніх систем, оточення та суспільства, тому адаптація до нових умов може бути успішною, а освітній процес – ефективним.

Проведене дослідження не охопило всіх граней проблеми освітньої діяльності здобувачів початкової школи в умовах сучасної кризової міграції. Отримані результати відкривають перспективи подальшого наукового пошуку в аналізі факторів, які в подальшому будуть впливати на успішність молодших школярів в умовах кризового міграційного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балюк, В.П., Спірякова, С.В., Токміленко, О.В. Життя під час війни та війна під час життя. Освіта та психологічна підтримка в умовах війни. ([URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/22072](http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/22072))
2. Божук Л.. Шкільництво закордонних українців як спосіб ширення українськості. ([URL:chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://core.ac.uk/download/pdf/286618858.pdf](chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://core.ac.uk/download/pdf/286618858.pdf))
3. Бойко С.. До питання про інтеграцію вимушено переміщених осіб та біженців як суб'єктів освітнього простору в країнах Європи. ([URL:chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/732745/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9D%D0%A3%D0%A8_2022.pdf](chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/732745/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9D%D0%A3%D0%A8_2022.pdf))
4. Гнатюк О.. Психологічні особливості організації навчання молодших школярів в умовах воєнного стану. ([URL:chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/732885/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf](chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/732885/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf))
5. Гукова А.. Адаптація дітей мігрантів до умов іноетнічного середовища. ([URL:chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/6943/1/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%202014pdf.pdf](chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/6943/1/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%202014pdf.pdf))
6. Державна служба якості освіти України ([URL: https://sqe.gov.ua/](https://sqe.gov.ua/))
7. Дмитрук Б. П. Світові міграційні процеси: мотивація, види й наслідки для країн виїзду та приймаючих країн / Б. П. Дмитрук, Н. М. Светлова // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія : Економіка і менеджмент. - 2016. - № 1. - С. 18-27. ([URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2016_1_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2016_1_5))

8. Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови: реалії, досвід, перспективи / методичний порадник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового 2023–2024 навчального року : методичні рекомендації / за заг. ред. Олега Топузова, Тетяни Засєкіної : Ін-т педагогіки НАПН України. — [Електронне видання]— Київ : Педагогічна думка, 2023. — 192 с. ([URL: https://doi.org/10.32405/978-966-644-737-4-2023-192](https://doi.org/10.32405/978-966-644-737-4-2023-192))
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України» ([URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3482-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3482-20#Text))
10. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (від 20.10.2014 р.) ([URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text))
11. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» ([URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text))
12. Закон України «Про повну загальну середню освіту» ([URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984))
13. Збереження психічного здоров'я в умовах воєнних дій: збірник наукових праць учасників міжвузівського круглого столу (31 жовтня 2023 року, м.Київ) [Електронне видання] / Ред. колегія: Вольнова Л.М.— Київ, 2023. – 251 с.
14. КОМПАС: Посібник з освіти з прав людини за участю молоді ([URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/migration](https://www.coe.int/uk/web/compass/migration))
15. Конвенція про статус біженців (1951 р.) ([URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text))
16. Курило Л.. Сенс і значення емоційного інтелекту для адаптації суб'єктів освітнього простору до умов воєнного стану. ([URL: chrome-](#)

extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/732745/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9D%D0%A3%D0%A8_2022.pdf)

17. Лозинський А.. Україна й діаспора – взаємна допомога і захист // У майбутнє – в ім'я України!: Матеріали III Всесвітнього форуму українців 18–20 серпня 2001 р. – К., 2001. – С. 33.
18. Локшина О.. Підтримка ЄС інтеграції українських дітей і молоді в системи освіти держав-членів в умовах війни РФ проти України: стратегічні орієнтири та успішні практики. ([URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/607/593](https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/607/593))
19. Лист МОН України «Про організацію освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного часу» ([URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-v-pochatkovij-shkoli-v-umovah-voyennogo-chasu](https://mon.gov.ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-v-pochatkovij-shkoli-v-umovah-voyennogo-chasu))
20. Мінаков А.. Політика ЄС щодо біженців-освітян з України. ([URL: http://www.lukomor.mosk.mksat.net/index.php/lukomor/article/view/152](http://www.lukomor.mosk.mksat.net/index.php/lukomor/article/view/152))
21. Міждисциплінарний словник з менеджменту : навч. посіб. / [Д. М. Черваньов, О. І. Жилінська, М. В. Петровський та ін.] ; за ред. Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської. - К. : Нічлава, 2011. - 624 с ([URL: https://www.researchgate.net/publication/331231996_Mizdisciplinarnij_slovník_z_menedzmentu](https://www.researchgate.net/publication/331231996_Mizdisciplinarnij_slovník_z_menedzmentu))
22. МОН України «Освіта в умовах воєнного стану: виклики, розвиток, повоєнні перспективи. Інформаційно-аналітичний збірник» ([URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf))

23. Наказ МОН України «Про затвердження Порядку зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти» (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0564-18#Text>)
24. Наредба № 6 от 11 август 2016 г. за усвояването на българския книжовен език (URL: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2136903316>)
25. Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти : оглядове видання / Олена Локшина, Оксана Глушко, Аліна Джурило, Світлана Кравченко, Оксана Максименко, Ніна Нікольська, Оксана Шпарик ; за заг. ред. Олега Топузова, Олени Локшиної ; Нац. акад. пед. наук, Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ : Пед. думка, 2022. – 66 с. (URL: <https://doi.org/10.32405/978-966-644-614-8-2022-55>)
26. Оцінка впливу війни на людей. (URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf>)
27. Петрова Л. В. Гештальттеорія як метод сучасної юриспруденції / Л. В. Петрова // Держава і право. – 2002. – Вип.15.– С.3–8. (URL: [https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=&S21ALL=\(%3C.%3EA=%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0,%20%D0%9B.%20%D0%92.\\$%3C.%3E%29\)](https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=&S21ALL=(%3C.%3EA=%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0,%20%D0%9B.%20%D0%92.$%3C.%3E%29)))
28. Петухова , В., & Петухова , Л. (2024). АНАЛІЗ ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В РУМУНІЇ, СЛОВАЧЧИНІ, БОЛГАРІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КРИЗОВОЇ МІГРАЦІЇ. UNIVERSUM, (11), 50–58. (URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1190>)

29. Петухова В., Поспєлова О., Петухова Л. РЕВОЛЮЦІОНІЗАЦІЯ ОСВІТИ В УМОВАХ КРИЗОВОЇ МІГРАЦІЇ: РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ. UNIVERSUM | Квітень 2024, 7, 2024. С. 240–246. (URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/901>)
30. Право особи на освіту (URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php?title=%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83&printable=yes#%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8_%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8)
31. Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації : Матеріали І Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол.: Н.Д. Гетьманцева (голова), О.В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. – 236 с. (URL:chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Pravovi_Vykl_Mat_Conf_Vypr.pdf)
32. Протокол щодо статусу біженців (1967 р.) (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text)
33. Психологічне діагностування проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення країни : практичний посібник / Н. В. Пророк, С. Т. Бойко, О. В. Гнатюк, О. І. Купрєєва, Л. Ф. Курило, М. В. Папуча, В. І. Полякова, О. А. Столярчук, Л. Г. Царенко, О. Ю. Чекстєре ; за ред. Н. В. Пророк. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 220 с. (URL:chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/id

- /eprint/738664/3/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%202023_%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B0%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%282%29.pdf)
34. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» (від 12.07.2017 р.) (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>)
35. Сидорчук О. Г. Міграційні тенденції в Україні: безпековий аспект / О. Г. Сидорчук. // Публічне адміністрування: теорія та практика. - 2019. - Вип. 1. (URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2019_1_8)
36. Словник іншомовних слів (URL: <https://www.jnsm.com.ua/sis/index.shtml>)
37. Словник української мови (URL: <https://slovnkyk.ua/index.php?sword=%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0>)
38. Слюсаревський М.М., Блинова О.Є. «Психологія міграції» (URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/migration-psych_slusar-blinova.pdf)
39. Становище дітей з України в країнах Європи після 24 лютого 2022 року (URL: https://adcmemorial.org/uk/novina-uk/stanovishhe-ditej-z-ukra%D1%97ni-v-kra%D1%97nah-%D1%94vropi-pislya-24-lyutogo-2022-roku/#21_Dostup_do_osviti_krainah_Evropi)
40. Стародуб Н.. Міжнародне співробітництво в управлінні шкільною освітою в умовах міграції. (URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/4067?locale-attribute=uk>)
41. Указ президента України №117/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року

- «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020525-21#Text>)
42. Хижняк, І., & Ковальчук, В. . (2023). Національна самосвідомість українських учнів початкових класів в умовах тимчасової еміграції в Німеччину. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти, (18), 59–78. (URL: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.18.2022.272652>)
43. Хмелюк В.. Навчально-наукове партнерство з міжнародними організаціями в умовах міграційної політики України. (URL: https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/view/281)
44. Шапран О. Ціннісні аспекти організації системи шкільної освіти Ізраїлю: досвід для України. (URL: <https://doi.org/10.31470/2786-6327/2023/3/108-114>)
45. Шкала тривоги Спілберга (STAI) (URL: <https://mozok.ua/depressiya/testy/item/2703-shkala-trivogi-splbergera-STAI>)
46. Щепанова А.А.. Адаптація молодших школярів до навчальної діяльності в умовах вимушеної міграції. (URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/12368>)
47. Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році (URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-diyalnosti-psihologichnoyi-sluzhbi-u-sistemi-osviti-v-20222023-navchalnomu-roci>)
48. Beyhan Ertanir, Cory L. Cobb, Jennifer B. Unger, Teresa Celada-Dalton, Amy E. West, Ingrid Zeledon, Patrizia A. Perazzo, Miguel Ángel Cano, Sabrina E. Des Rosiers, Maria C. Duque, Simon Ozer, Natalie Cruz, Carolina Scaramutti, Saskia R. Vos, Christopher P. Salas-Wright, Mildred M. Maldonado-Molina, Lea Nehme, Charles R. Martinez, Luis

- H. Zayas & Seth J. Schwartz. Crisis Migration Adverse Childhood Events: A New Category of Youth Adversity for Crisis Migrant Children and Adolescents. (URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10802-022-01016-x>)
49. Education in Emergencies and Protracted Crises - Council Conclusions (URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/11/26/education-in-emergencies-council-adopts-conclusions/>)
50. EuroStat (URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>)
51. Integrating migration into education interventions. (URL: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://eea.iom.int/sites/g/files/tmzbd1666/files/documents/education-toolkit.pdf>)
52. Korm. rendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 301/2007. (XI. 9.) (URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2007-301-20-22>)
53. Linda Morrice. Will the war in Ukraine be a pivotal moment for refugee education in Europe? (URL: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/02601370.2022.2079260?needAccess=true>)
54. ORDIN nr. 6.127 «Pentru aprobarea Metodologiei privind școlarizarea și organizarea și desfășurarea cursului de inițiere în limba română și a Procedurii privind elaborarea, aprobarea și distribuirea programelor și manualelor cursului de inițiere în limba română pentru minorii care au dobândit o formă de protecție internațională sau un drept de ședere în România, precum și pentru minorii cetățeni ai statelor membre ale Uniunii Europene și ale Spațiului Economic European și ai Confederației Elvețiene» (URL: <https://legislatie.just.ro/public/DetaliiDocument/261307>)
55. Pāvēls Jurs, Ilma Neimane. The impact of the migration crisis and possible solutions in the context of lifelong learning. (URL:

- https://www.researchgate.net/publication/341558004_the_impact_of_the_migration_crisis_and_possible_solutions_in_the_context_of_lifelong_learning)
56. Policy guidance on supporting the inclusion of Ukrainian refugees in education (URL: <https://education.ec.europa.eu/news/policy-guidance-on-supporting-the-inclusion-of-ukrainian-refugees-in-education?etrans=uk>)
57. Prawo oświatowe (URL: <https://www.prawo.vulcan.edu.pl/przegladarka.asp?qdatprz=akt&qindr odzaj=1&qindid=4186>)
58. Temporary Protection Directive (20.07.2001) (URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj>)
59. UNHCR (URL: <https://www.unhcr.org/mid-year-trends-report-2023>)
60. UNICEF Україна (URL: <https://www.unicef.org/ukraine/>)
61. Vibeke Solbue, Yuka Kitayama, Ailbhe Kenny. Forced migration in education: challenges and opportunities. (URL: <https://www.frontiersin.org/research-topics/53494/forced-migration-in-education-challenges-and-opportunities>)
62. Vivian Onano. Youth report Migration, displacement and education: Building bridges, not walls. (URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://gem-report-2019.unesco.org/wp-content/uploads/2019/02/GEMR_2019-YouthReport-EN_Interactive.pdf)
63. Vyhláška č. 482005 Sb., o základním vzdělávání a některých náležitostech plnění povinné školní docházky (URL: <https://www.msmt.cz/file/38827/>)
64. Zákon o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov (URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2008/245/>)